

DİSİPLİNLERARASI İLİŞKİLER BAĞLAMINDA ŞİİR VE COĞRAFYA

POETRY AND GEOGRAPHY IN THE CONTEXT OF INTERDISCIPLINARY RELEVANS

Yrd. Doç. Dr. Hasan Aktaş*

ÖZET

Türk şiirinin oldukça geniş bir coğrafyası vardır. Her dönemin de kendisine ait otantik bir coğrafyası ve doğal olarak haritası vardır. Divan, Tanzimat, Servet-i Fünûn, Fecr-i Âti, Milli Edebiyat ve Cumhuriyet dönemlerinin felsefî ve bilgi teorileri esasına dayanan birer şiir haritaları vardır. Bu haritalar dönemin sosyal, siyasal ve ideolojik anlayışını da ortaya koyan haritalardır. Öncelikle bu coğrafyanın divan şiiri çerçevesinde bir haritasının çıkartılması bir zarurettir. Sonra bu coğrafyaya çağdaş şiirin haritası eklenerek iki disiplin arasında sıcak ve pratik ilişkiler kurulabilir. Daha sonra ikisi bütünleştirilerek elde edilecek olan Büyük Türk Şiiri Haritası coğrafyasınların ve şiirsinların istifadesine sunulmalıdır.

Dünyada bugüne kadar coğrafya ve haritacılık üzerine pek çok teoriler üretilmiştir ve üreilmeye de devam edilmektedir. Coğrafyanın en önemli anahtar kavramları "harita" ve "mekân"dır. Bilim ve sanatın üretildiği mekânlar olarak coğrafyanın disiplinlerarası ilişkilerde önemli bir yeri vardır. Coğrafyanın etkilerinden tamamen bağımsız bir bilim ve sanat düşünülemez.

Divan şiirinden çağdaş şiire kadar bu coğrafya genişleyerek devam etmektedir. Bu coğrafyanın bir kısmı mitolojik ve ütöpik olmasına rağmen büyük bir kısmı ise dünyada gerçekte var olan somut coğrafyanın belirli parçalarıdır. Bu coğrafyanın içinde kavimler, ülkeler, şehirler, nehirler, dağlar ve denizler bulunmaktadır. Her kavmin, her ülkenin, her şehrin şiiri vardır. Elbette bütün dağların ve denizlerin de!..

Anahtar Sözcükler: Coğrafya, şiir, kavimler, ülkeler, şehirler, dağlar

SUMMARY

Turkish poetry has a large geography. Every period has a authentic geography and so maps itself. Divan, Tanzimat, Servet-i Fünûn, Fecr-i Âti, Milli Literature (National Literature) and Cumhuriyet (Republic) periods have apeotic maps which are based on philosophical and knowledge theories. These maps are also explain these period's social, political and

---

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü RİZE;
yortsavulhaktas@hotmail.com

ideological visions. It's a necessity to introduce a map of this geography around Divan poetry. Warm and practical relevans can be told between these two disciplines by adding contemporary poetry's map to this geography. After that Big Turkish Poetry's Map can be introduced to geography and poetry-knowers which is gotten by gathering these two.

Lots of theories are produced on geography and cartography until today and it stil continues to be produced. "Map" and "places" are the most important concepts of geography. As places in which science and art are produced, geography has an important place in interdisciplinary relevans. Science and art cannot be thought without geography.

From Divan peotry to contemporary poetry, this geography goes on by expanding. A part of this geography is mythological and utopian on the other hand, a part of this geography is realand some-known places. Peoples, countries, cities, rivers, mountains and seas take place in the geography. Every people, country and city has a poetry by itself. Also do the every mountains and seas!..

KeyWords: Geography, poetry, peoples, countries, cities, mountains

Ben bir Filistinliyim, Kudüs'te doğdum, Filistinli olmaya başlıyordum ki, beni ülkesi olmayan biri diye çağırmaya başladılar. Bana mülteci dediler. Ondan sonra ise devletsiz kaldım. Sonra Suriyeli, Lübnanlı, Ürdünlü ve daha neler neler oldum. Sonra bana terörist demeye başladılar. Bugün Profesör Hayutman'dan öğreniyorum ki, aslen Yahudiymişim.

Sari Nasır

Eski Türk Edebiyatı'nda **Ali Nihat Tarlan**, bizatihi kendisinin yaptığı veya yaptırdığı akademik çalışmalarla **Metin Şerhi** geleneği alanında çığır açmıştır. Yeni Türk Edebiyatı'na metin merkezli **Yeni Eleştiri**'yi ve **Psikanaliz**'i getiren **Mehmet Kaplan**, edebî metinleri daha çok zikredilen bu teoriler merkezinde tahlile çalışıyordu. Bu iki bilim insanı, bizzat yapmış oldukları veya talebelerine yaptırmış oldukları akademik çalışmalarla şiir-coğrafya ilişkilerinde kısmen de olsa kapı aralamışlardır.

Bilimsel araştırma ve incelemelerde öncelikle hammaddeye ulaşma zarureti vardır. Bir konu hammaddesi olmadan enine-boyuna kapsamlı ve ayrıntılı olarak incelenemez. Hammadde elde edildikten sonra da konu üzerinde tematik çalışmalar gereklidir. Elbette ki elde konuyla ilgili tematik metinler olmadan çalışmanın sınırları sağlıklı bir şekilde çizilemez ve bu metinler hak ettiği gibi tahlil edilemez. **Mehmet Kaplan** zaten **Edebiyat Coğrafyası**¹ adlı makalesinde bu arzusundan bahsediyor. **Mehmet Kaplan**, mezkûr bu makalesinde coğrafyanın milletlerin üzerindeki fizyolojik ve psikolojik etkilerini "Coğrafya sadece iskân ve istihsal şartlarını tayin etmekle kalmaz, sabit iklim şartları dolayısıyla milletlerin fizyolojileri ve psikolojileri üzerinde de tesir eder."şeklinde açıklar ve edebiyat alanında bu tür çalışmaları görmek arzusunda olduklarını beyan eder.

---

¹ Mehmet Kaplan, Nesillerin Ruhı, Hareket Yayınları, İstanbul, 1974, s. 174-177

Bu çalışmanın ortaya çıkışı da Mehmet Kaplan'ın bu arzusundan neş'et etmiştir. Bizim daha önce yaptığımız **Çağdaş Türk Şiirinde Coğrafya**² adlı eserimiz bu konu için bir başlangıç olarak kabul edilebilir.

Montesquieu, o meşhur **Kanunların Ruh**³ adlı eserinde coğrafya ile insan ilişkilerini irdelenmiştir. İnsanın söz konusu olduğu yerde elbette ki edebiyat hayata dâhildir. **Halide Edip Adıvar** ise o çok değerli **İngiliz Edebiyat Tarihi**⁴ adlı eserinde coğrafyanın milletler ve dolayısıyla edebiyat üzerindeki etkisi üzerinde durmuştur.

Coğrafya, en az tarih kadar milletlerin hayatında ve mukadderatında rol oynamıştır. Tarih için elbette ki bir coğrafyaya ihtiyaç vardır, coğrafya olmadan kesinlikle tarih olmaz. Edebiyat bir tarih ve coğrafya içinde vuku bulur. Bu nedendir ki tarihin yanı sıra edebiyatı iyi anlamamanın bir yolu da coğrafyanın içinden geçiyor. Coğrafyanın edebiyat üzerindeki etkisi ya da müessiriyeti edebiyat araştırmalarında coğrafyaya de yeterince yer vermenin zarureti ortaya koyuyor.

Coğrafya, bir bakıma mekân demektir. Mekânın edebiyat tarihinde ne kadar önemli olduğunu bu konuda yapılan çalışmalar konunun zarureti bir nebze olsun ortaya koymaktadır. Bu bağlamda özellikle divan şiirinde mekânların⁵ edebiyat tarihin oluşumunda ve yazılımında önemli bir rol oynadığının altını çizmek gerekir.

Türk ve dünya edebiyatında klasik roman ve hikâye üretiminin yanı sıra klasik tahlil ve eleştirilerde de mekân/coğrafya önemli bir yer tutmasına rağmen şiirde coğrafyanın önemi sürekli göz ardı edilmiştir. Hâlbuki şiirde coğrafyanın önemi tahmin edilenlerin çok üstündedir.

Türk şiirinin oldukça geniş bir coğrafyası vardır. Her dönemin de kendisine ait otantik bir coğrafyası ve doğal olarak haritası vardır. Divan, Tanzimat, Servet-i Fünûn, Fecr-i Âti, Milli Edebiyat ve Cumhuriyet dönemlerinin felsefi ve bilgi teorileri esasına dayanan birer şiir haritaları vardır. Bu haritalar dönemin sosyal, siyasal ve ideolojik anlayışını da ortaya koyan haritalardır. Öncelikle bu coğrafyanın divan şiiri çerçevesinde bir haritasının çıkartılması bir zarurettir. Sonra bu coğrafyaya çağdaş şiirin haritası eklenerek iki disiplin arasında sıcak ve pratik ilişkiler kurulabilir. Daha sonra ikisi bütünleştirilerek elde edilecek olan Büyük Türk Şiiri Haritası coğrafyaşınasların ve şiirşınasların istifadesine sunulmalıdır.

Dünyada bugüne kadar coğrafya ve haritacılık üzerine pek çok teoriler üretilmiştir ve üreilmeye de devam edilmektedir. Coğrafyanın en önemli anahtar kavramları "harita" ve "mekân"dır. Bilim ve sanatın üretildiği mekânlar olarak coğrafyanın disiplinlerarası ilişkilerde önemli bir yeri vardır. Coğrafyanın etkilerinden tamamen âzâde/bağımsız bir bilim ve sanat düşünülemez.

Divan şiirinden çağdaş şiire kadar bu coğrafya genişleyerek devam etmektedir. Bu coğrafyanın bir kısmı mitolojik ve ütöpik olmasına rağmen büyük bir kısmı ise dünyada gerçekte var olan somut coğrafyanın belirli parçalarıdır. Bu coğrafyanın içinde

---

² Hasan Aktaş, Çağdaş Türk Şiirinde Coğrafya, Yort Savul Yayınları, Edirne, 2003

³ Montesquieu, Kanunların Ruh, Çeviren: Fehmi Baldaş, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998

⁴ Halide Edip Adıvar, İngiliz Edebiyat Tarihi, C. 1, İstanbul, 1940

⁵ Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996

kavimler, ülkeler, şehirler, nehirler, dağlar ve denizler bulunmaktadır. Her kavmin, her ülkenin, her şehrin şiiiri vardır. Elbette bütün dağların ve denizlerin de!..

Divan Şiiri coğrafyasının içinde yer alan kavimler arasında Hintliler, Habeşliler, Zenciler, Türkler, Tatarlar, Özbekler, Çeçenler, Kürtler, Çerkezler, Moğollar, Gürcüler, Araplar, Acemler, Çinliler, Ermeniler, Kureyşliler, Çingeneler, Süryaniler, Yahudiler, Ye'cüc ve Me'cüc gibi kavimleri sayabiliriz. Tarih öncesine gidecek olursak Ad, Lût ve Semud kavimlerini de bu isimlere eklemek gerekir. Bu doğulu kavimlere Almanları, Fransızları, İngilizleri, Yunanlıları, Arnavutları, Rusları, Bulgarları, Macarları ekleyebiliriz. Bu liste elbette ki araştırmalar arttıkça daha da çoğalacaktır.

Kavimlerin yanı sıra kabilelerden bahsedebiliriz. Divan şiirinde oldukça geniş bir kabile postulası var. Bedevîler, Yezîdîler, Berberîler, Bermekîler, Dürzîler, Abbasîler, Emevîler, Abhazalar, Haşimîler, Kölemenler, Harzemler bunlar arasında sayılabilir.

Sosyal topluluklar ve cemaatler söz konusu olduğunda ise Sünnîler, Şiiler, Hanefîler, Hanbelîler, Şâhîler, Celâlîler, Haricîler, İşrâkîler, Meşşâîler, Rafizîler, Kıptîler ve Torlaklar gibi belli başlı mezheplerin ve tarikatların isimleri zikredilebilir.

Kıtalar söz konusu olduğunda ise Avustralya ve Antarktika hariç bütün kıtaların divan şiirinde geçtiğini belirtelim. Kıtalarda sonra bölgelerden söz edecek olursak; Sebâ, Hicaz, Hitâ, Horasan, Bedehşan, Kenan, Maçin, Keşmir, Zavulistan, Rumeli, Anadolu, Balkanlar, Mâzenderan, Mezopotamya bölgeleri divan şiir coğrafyası içinde sayabiliriz.

Ülkeler söz konusu olduğunda ise Çin, Hindistan, İran, Türkistan, Azerbaycan, Arabistan, Irak, Yemen, Turan, Kırım, Gürcistan, Rusya gibi Asya ve Afrika ülkelerinden sonra İspanya (Endülüs), Fransa, Almanya, İsveç, Yunanistan, Romanya, Macaristan, Portekiz, Danimarka, Avusturya, İtalya, Lehistan, Arnavutluk, Moldivya, Eflak ve Bosna gibi Avrupa ülkelerinden de bahsedilebilir. Afrika ülkeleri söz konusu olduğunda ise Mısır, Cezayir, Fas, Berberistan (Fas ve Cezayir), Habeşistan gibi ülkelerden bahsetmek mümkündür. Adalar söz konusu olacak olursa, bunlar arasında Serendip, Kıbrıs, Girit, Rodos, Sakız, Midilli, Malta ve Mora gibi adaları sayabiliriz.

Şehirler arasında öncelikle tarihte başkentlik yapmış olan veya bugün başkentlik yapmakta olan şehirleri saymamız gerekir. Bunlar arasında Konya, Bursa, Edirne, Bağdat, Şam, Kızıl Elma (Roma), İsfahan, Nişâbûr, Kahire, Kudüs, Aden, Belgrat, Ankara, Atina, Sofya gibi başkentleri saymak mümkündür. Bu başkentlerin hepsinin birer kültür ve sanat merkezi olduğunun altını çizmek gerekir.

Arap şehirleri arasında ise Mekke, Medine, Babil, Halep, Musul, Basra, Bahira, Nahşep, Gazze, Beyrut, Necef, İskenderiye, Traslubgarp, Hayber, Erdebil, Niş ve Dimyat gibi şehirleri anabiliriz. İran şehirleri arasında, Şiraz, Tebriz, Ehvaz, Nihâvend, Kirman gibi şehirleri saymak mümkündür. Uzakdoğu şehirleri arasında ise Kandehear, Buhara, Semerkant, Ahmedâbâd, Belh, Bengâle, Lâhur, Nahcivan, Tiflis, Herat, Şirvan, Çarbâğ, Halluh, Nevşâd, Ferhar, Taraz, Yağma ve Çiğil gibi şehirler anılabilir. Tek tek isimlerini saymadan bütün Anadolu şehirlerinin ve bazı önemli Osmanlı şehirlerini divan şiirin coğrafyası içinde yer aldığını ifade edelim.

Nehirler arasında; Fırat, Dicle, Nil, Tuna, Tunca, Arda, Meriç, Ceyhun nehirlerin eski şiirde sıkça kullanıldığını görüyoruz. Bu nehirlere seyrek de olsa adı geçen, Kızılırmak, Aras, Ergene ve Âsî gibi nehirleri de ilave edebiliriz. Çağdaş şiirde de bu

nehirler, çok çeşitli vesilelerle sık sık söz konusu edilmiştir. Klasik şiirde âşığın gözyaşlarını sembolize eden nehirler çağdaş şiirde farklı bir misyonlar ve işlevsellikler üstlenmişlerdir.

Eski insanlar ve coğrafyacılara dünyada yedi deniz olduğuna inanırlardı. Klasik şiirde denizler arasında özellikle Akdeniz ve Kızıldeniz'in adının sıkça anıldığına şahit oluyoruz. Yeni şiirimizde de Akdeniz en çok adı geçen denizlerdendir. Kızıldeniz ise çok sık olmasa da zaman zaman kullanılmıştır. Elbette ki Karadeniz'i, Marmara'yı, Azak Denizi'ni, Umman Denizi'ni anmadan geçmek olmaz.

Dağlar arasında; daha çok mitolojik özelliklere sahip Ferhat'ın deldiği Bîsütun dağı, Ankâ kuşunun yaşadığı Kafdağı ve Musa Peygamberin "Len terâni" hitabına mazhar olduğu Tur dağı gibi dağların divan şiirinin coğrafyası içinde tahmin edilenden çok daha fazla bir şekilde yer aldığına tanık oluyoruz. Bunlara Elbürz dağlarını, Necid dağı, Cudi dağı, Keşiş dağı da eklemek gerekir.

Türk şiirinde coğrafi unsurların önemli bir kısmı genellikle gerçek hayattan alınmadır. Bu motif ve unsurların farklı imgelemlerle kaynağını İslam dini orijininin alan işlevselliklerle yüklü olduğunu görüyoruz. Bunların çok az bir kısmının da figüratif bir malzeme olarak karşımıza çıktığına tanık oluyoruz. Şiirde kullanılan malzemenin figüratifliğinden ziyade elbette ki işlevi önemlidir. Şair, somut coğrafyayı kendi benliğinde soyuta dönüştürerek kurgular. Yani coğrafyanın hikâyesi şiirde kendi gerçekliğinden soyunarak hikâye olmaktan çıkar ve hikâyemsiye dönüşür.

Divan edebiyatını salt Arap ve Fars kaynaklı olarak görmek isteyenlerin ve bu konuda kendilerine ideolojik bir malzeme çıkartmak isteyenlerin veya kendi ideolojilerini onaylayacak bir söylemin yerleşmesi için çaba sarf edenlerin ne kadar gayretkeşlik içerisinde olduklarını görüyor idik ki, birdenbire deniz tükendi ve klasiklik olmadan modernliğin olmayacağı anlaşıldı. Modernlik olmadan da postmodernlik olamaz. Takdir edilecektir ki "elif-bâ" bilmeyen bir insana felsefe öğretilemez. Yani klasik dönem, bu işin bir anlamda alfabetidir.

Klasik şiiri tanımadan kurulacak olan modern şiir, sahici bir geçmişi, temeli ve birikimi olmayan bir kitsch şiirdir/olacaktır. Sahici bir temele dayanmayan ve sadece modern argümanları kullanmaya çalışan şiirlerle yeni bir şiir felsefesi kurmak çok zordur, hatta çoğunlukla mümkün değildir. Şiirin geçmişe ait bir perspektifi yoksa geleceğe ait bir perspektifi de olamaz. Edebî türler içerisinde şiir felsefeye en yakın olanıdır ve dilin en sivri tarafını temsil eder. Bu felsefi açılım ancak geçmişle bağ kurularak gerçekleştirilebilir ve sahici/kalıcı bir temele oturtulabilir.

Divan şiirinin coğrafyasını kapsayan hemen hemen her unsur ve motif Cumhuriyet şiirinde de kullanılmıştır. Hatta günümüz şairlerinin hemen büyük bir çoğunluğunun şiirlerinde Kafdağı, Bîsütun ve Tur dağı'nın yer aldığı görüyoruz. Dağlar, klasik şiirde de, yeni şiirde de âşıkın sevgiliye kavuşma yolunda duran en büyük engellerdir.

Bütün bunların dışında divan şiirinin coğrafyası içinde İstanbul'da bulunan Sa'dâbat, Kâğıthane, Göksu ve Mihrâbat gibi beldeleri anmamızda yarar vardır. Bu beldelerin özellikle Onsekizinci yüzyıl divan şiirinde özel bir yeri vardır. Kendi şiir evrenini kuran çağdaş şairlerin de bu beldelere büyük önem vererek bir nevi şiirimize nostalji kattıklarını söylemek yerinde olacaktır. Osmanlı edebiyatında şehirler ve özellikle İstanbul'un semtleri harika birer tabiat müzesidir.

Mazi ne kadar reddedilirse edilsin, bir kültür ve sanat evrenini, gökten zembille inercesine eski birikim ve tecrübelerden tamamen bağımsız bir şekilde yeniden kurmak ve inşa etmek mümkün değildir. Onüçüncü yüzyıl şiirinde yaşayan bir Kafdağı motifi hâlâ Yirmibirinci yüzyıl şiirinde de yaşıyorsa, bu demektir ki, bir millet kültür, medeniyet ve sanatıyla var demektir ve bu kültürde de süreklilik esastır.

Şiir coğrafyası ile ilgili bir çalışmanın öncelikle eski/klasik/divan edebiyatı üzerinde yapılması gerekir. Eski olmadan "yeni" olarak nitelendirilenlerin yerli yerine oturması ve tam anlamıyla anlaşılması mümkün değildir. Çünkü yeniyi üreten ve onu var eden eskidir. Göstergeler divan şiirinin coğrafyasının bütün gelişme ve yenileşmelere rağmen çağdaş şiirde de yaşamaya devam ettiğini gösteriyor.

Coğrafya ve şiir ilişkileri derin arkeolojik kazıları gerektirir. Bu bakımdan çağdaş/modern bir söylemin yerli yerine oturtulabilmesi için arkeolojik bir boyutunun mutlaka bulunması gerekmektedir. Klasik olmadan modern olmaz, modern olmadan da postmodern olmaz. Daha doğrusu klasiklik kanıksanmadan [belli bir doyuma ulaşmadan] modernlikten söz edilemez. Modern olmadan nasıl post-modern olunabilir ki?

Eski coğrafyacılar dünyayı yedi bölgeye ayırırlardı ve bunu da "heft iklim" (yedi iklim) olarak isimlendirirlerdi. Her bir bölgeye "iklim" denilirdi. Bu bölgeler İran, Arabistan, Afrika, Roma, Türk, Hint ve Çin topraklarıdır.⁶ Bu bilinen bölgelerin dışında kalan bilinmeyen bölgelere de "zulûmât" denilirdi ki Hızır, İlyas ve İskender'in âb-ı hayat (ölümsüzlük suyu) aramaya gittikleri yer bu bölgedir. Söz konusu bu zulûmât ülkesi, doğu edebiyatların öte dünyaya olan inançlarının dünyadaki mistik ve ütöpic bir uzantısıdır. Zulûmât ülkesi âhirettir ve âb-ı hayat (ölümsüzlük suyu) da âhirettedir. Ölümsüzlük suyunu ise marifet bilgisi olarak okumak mümkündür.

Coğrafyanın bir poetikasının olmaması, poetikanın kuramsallaşmış bir coğrafyasının olmaması, soyutun somuta, somutun soyuta dönüştürülememesi minyatürleşmiş edebiyat ve coğrafya anlamına gelmektedir. Coğrafyacılar şairleri iyi okusalardı, şairler, eleştirmenler ve teorisyenler de poetik bir coğrafya kuramı üretebilselerdi birbirlerinden çok şeyler öğrenebilirlerdi. Bugün çok net bir biçimde elimizde bir fotoğraf var ki, coğrafyacıların neredeyse tümü şiirsiz, şairlerin de

---

⁶ Bu bölgelerin bazen değişik isim ve sınırlarla anılır: **1. Bölge:** Berber ve Habeş ülkeleriyle Yemen'in kuzeyindeki Sind, Hind ve Çin'e kadar uzanır. Bu bölgelerin halkı siyah renkli zencilerden müteşekkildir. **2. Bölge:** Mağrib, Sudan ve Arap yarımadasının güneyindeki Yemen, Mekke, Medine, Bahreyn ve Sind'den geçer. Bu bölgenin halkları esmer benizlidir. **3. Bölge:** Mağrib'in kuzeyi ile Mısır, Kudüs, Şâm, Kûfe, Bağdat, Basra ve Fars ülkelerinden geçer. Bu bölgenin insanları buğday benizlidir. **4. Bölge:** Endülüs ve Firengistan'dan Anadolu'dan Tebriz, Erdebil, Kazvin, Horasan, Hitâ, Hutun ve Çin'in güneyinden geçer. Bu bölgenin halkı beyaz tenlidir. **5. Bölge:** İspanya'nın güneyinden Frenk diyarının ortasından, Anadolu, Sivas, Erzurum, Şirvan, Hazar bölgesi, Geylân, Câm, Harzem, Semerkand, Buhara ve Türkistan'dan geçer. Bu bölgenin halkı beyaz tenlidir. **6. Bölge:** Frenk diyarının güneyinden, İstanbul'dan Karadeniz'den Dağıstan, Gürcistan, Özbek ve Çağatay diyarlarından geçer. Halkı sarı benizlidir. **7. Bölge:** Portekiz ve İngiltere, Bulgar, Rus, Kıpçak ülkesinden Hazar'a kadar uzanır. Bu bölgenin halkı kızılımsı bir tendedir. Klasik Osmanlı şiirinde özellikle padişahlar "yedi iklim sultanı" olarak anılırlar ve taltif edilirler. *İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 431*

tamamına yakını coğrafyasız. Yani coğrafya bir poetikaya dönüştürülebilmiş ve etrafında da kalıcı mazmunlar ve imgeler üretilebilmiş değildir.

Klasik ve modern dünyada coğrafya hiçbir zaman masal olmamıştır. Bilakis coğrafya bilincin ve kimliğin oluşmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Feodalitenin, skolastizmin ve göçebe kavimlerin nasıl ikamet ettiği belli başlı coğrafyalar varsa, sanayi devrimi sonrasında şekillenen modern ulusların da ikamet ettikleri ve vatan eyledikleri birer coğrafyaları vardır. Günümüzde ise coğrafya, üçüncü dünya ülkeleri [Birinci dünya, bu ülkeleri "az gelişmiş ülkeler" ya da "gelişmekte olan ülkeler" olarak nitelendiriyor.] ile birinci dünya ülkelerinin teknolojik gücü arasındaki vahşi çatışmaların vuku bulduğu arenadır.

Bugün dünyayı Doğu-Batı, Birinci Dünya, İkinci Dünya ve Üçüncü Dünya olarak ayıran dünyanın hâkim ideolojisi Kapitalizmdir. Modern dünyanın meta-ideolojisi meta-coğrafyaları⁷ doğurur ki bu coğrafya, dünyanın haritasını kendi istediği gibi keyfine keder çizer. Küreselleşme ideolojisiyle birlikte coğrafi mekânların sınırları iyice belirsizleşmiş olup, var olan sınırlar da bu ideolojiye kurban gidecek gibi gözüküyor. Bu hâkim ideoloji niçin ileride Afrika kıtasını siyasal, askeri, ekonomik gücünü kullanarak Afrika'yı Amerika'yla Amerikafya adı altında birleştirmesin? Nasıl olsa dünya küreselleşmiyor mu? Bundan sonra coğrafyacılara dünyanın haritasını bir öküze benzeterek [yoksa dünyanın öküzün (çoğul olabilir) boynuzları arasında döndüğü doğru mu?] çizmek zorunda kalabilirler.

Bu dünyanın yeniden paylaşılarak yeni bir coğrafi şekillendirmeye gitme anlayışının bir ürünüdür. Birinci Dünya, bu yolla kendisine entelektüalizm ve post-aydınlanma teraneleriyle post-kolonisel bir coğrafya oluşturma çabası içindedir. Bu coğrafya "barış" adı altında sömürgeciliğin inşasıdır. Şiir, buna karşı direnişin öncüsü olmalıdır.

Bu amacına ulaşmak için de edebiyat en iyi malzeme/ araç olmanın ötesinde bir silahtır. Sovyet Rusya'nın toplumcu gerçekçi kuramcılarında Jdanov'un toplumcu gerçekçiliğine benzeyen bir çeşit meta-edebiyatı. Bu meta edebiyatının figüranları modernizmi aşmış post-modern yazarlar ve çizerler niçin olmasın?

Coğrafya da tıpkı tarih ve edebiyat gibi bir ideolojidir. Mısır'ın Araplar için bir anlamı vardır ki bu anlam onların yaşama biçimleri, tarihleri ve edebiyatlarıyla örtüşür. Bunun yanında Mısır'ın Fransızlar ve İngilizler için de ayrı ve önemli bir anlamı vardır. Bu anlam da onların tarihten gelen sömürgecilik ideolojisiyle örtüşür. Osmanlı'da ise Mısır, Yusuf ile Züleyha hikâyesinin geçtiği ve o bölgeye hayat veren cennetten çıktığı rivayetleri bulunan Nil nehri nedeniyle tarihe ve kutsala olana saygı nedeniyle anılır. Divan edebiyatında Mısır, coğrafi ve tarihsel özellikleriyle bu edebiyatın sosyal yönüyle ele alınır. Mısırdaki o zamanlar şeker kamışının üretildiğine dikkat çekmek gerekiyor. Divan şairleri şeker kamışını sadece ekonomik bir üretim olarak ele almayıp bu sosyal olguyu sevgilinin dudağıyla özdeşleştirerek/başkalaştırarak estetik bir şekilde kullanırlar.

---

⁷ Rahmi G. Ögdül-Süreyya Evren, Çekirgeler Star Wars seyrediyor mi? Varlık, S. 1113, İstanbul, Haziran 2000, s. 48-52

Edebiyat nasıl tarih ve toplumdan koparılamazsa, coğrafya da tarih, toplum ve edebiyattan koparılamaz. Bir milletin tarihi ve edebiyatı ne kadar önemliyse coğrafyası da o kadar önemlidir. Literatürde edebiyatın tarih içerisindeki oluşumu ve gelişimiyle ilgili edebiyat tarihleri olduğu halde edebiyat coğrafyaları yoktur. Bu konuyla ilgili terminolojik bir birikim ve teorik bir ön hazırlık da bulunmamaktadır. Türk edebiyatında **Türk Şiir Coğrafyası**, **Türk Hikâye Coğrafyası** ve **Türk Roman Coğrafyası** gibi tematik çalışmalara ihtiyaç vardır. Edebiyatımızın sahih bir haritasının çıkartılabilmesi için bu tür tematik çalışmalara yönelmek bir zorunluluktur.

Türk edebiyatı olarak bilinen ve üzerine tarihler yazılan edebiyatın neşv ü nümâ bulduğu ve yorumlandığı bir coğrafya sanki yoktur. Her şairin şiirini oluşturan bir ruh coğrafyası vardır. Fuzûlî: Bağdat/Kerbela, Nedim: İstanbul, Necip Fazıl: Büyük Doğu, Ahmet Arif: Doğu Anadolu, Sezai Karakoç: Doğu, Halil Cibran: Orta Doğu coğrafyasının şairidir. Türk edebiyatında şairlerin coğrafyalarını belirleyici bilimsel tematik çalışmalar bulunmamaktadır. Bir an önce bu çalışmalar için parantezler açılmalıdır.

Türk şiiri içerisinde geçen kavimlerin, ülkelerin, kentlerin ve coğrafi unsurların işlevlerinin ve misyonlarının ne olduğu iyice tetkik edilmeden edebî metinlerin yeterince anlaşılması mümkün değildir. Şairler, durup dururken bir deniz veya ırmaktan bahsetmezler. Onları bu tür motifleri/unsurları/mazmunları kullanmaya iten elbette epistemolojik, ontolojik, fenomenolojik ve felsefi nedenler var. Coğrafyayı da bu nedenlere eklemek gerekir. Elbette ki coğrafyanın karakteristik özellikleri, üretilen edebiyatın cinsiyetini de belirleyecektir. Batılı teorisyenler roman, öykü ve şiir gibi üretilen metinlerin cinsiyetini tartışıyorlar. Bu tartışma elbette ki metinlerin çözümlenmesine yeni bakış açıları getirecek ve yeni yaklaşımlar kazandıracaktır. Türkiye'de bizlerse dilbilimde gramer kaidelerini bir türlü aşamıyoruz. Unutmayalım ki batı medeniyeti bunları çoktan aştı, grameri dil felsefesinin içerisinde metinler üzerinde uygulamalı olarak okutuyorlar. Üçüncü dünya ise gramere karşı grameri bir amaç olarak belirliyor ve gramerin işlevinin ne olduğu bir türlü anlayamıyor. Eski edebiyatta hâlâ hayvanatlarla ve nebâtâtlarla uğraşıyoruz. Yeni edebiyatta ise Mustafa Reşit Paşa'nın Namık Kemal destekli batıcılığı ile idare ediyoruz.

Bir İtalyan şairiyle bir Türk şairinin Akdeniz'den bahsetme nedenleri ve gerekçeleri farklı farklıdır. Çünkü her şeyden önce bir nesne veya objeyi her kavmin algılama, anlama, yorumlama ve estetik düzeyi/bakış açısı ile kültürel birikimi farklıdır. Bu nedendir ki her kavmin şiirde oluşturduğu imajlar, misyonlar ve işlevler farklılıklar arz eder. Doğu irfanı, coğrafyayı iyice soyutlaştırırken, Batı kültürü ise daha da somutlaştırır.

Öyle şairler vardır ki dilin ve edebiyatın coğrafyasını değiştirerek yeni bir dil ve edebiyat coğrafyası inşa ederler. Sanatçı aynı zamanda yaşadığı coğrafyayı sorgulayabilen ve ondan hesap sorabilendir. Bunda şairin yaşadığı coğrafyayı temellük edinme gibi bir amacı vardır. Sanatçının dil coğrafyası, kullandığı kelimeler ölçüsündedir. Bazı sanatçıların dil coğrafyası daracık [mahallî/millî], bazılarının ise alabildiğine geniş [evrensel] tir. Tarihi tekrarlayıp duranlar ve kendinden öncekileri

taklitle yetinenlerden büyük şair olmaz. Şair, kullandığı [talim ettiği] dilin coğrafyasını değiştirebildiği oranda büyük şairdir.⁸

Osmanlı şairleri, kendilerini sürekli İran'ın üstat denilebilecek şairleriyle kıyaslayarak onlardan daha üstün olduklarını iddia ederlerdi. Bu kıyaslama, her ne kadar sanat psikozu ile ilgili bir durum olsa da bunda İranlıların yerleşik bir hayat sürmelerinin bir semeresi olarak şiirde zirveye çıkmalarının önemli bir rolü vardır. Osmanlılar, İran topraklarını geçerek, hatta bir süre o topraklarda eğlenerek Anadolu'ya geçmişlerdir. Eğlendikleri İran topraklarında üretilen şiir o zamanlar dünya şiirinin zirvesiydi ve hiçbir ulusun şiirinin Fars şiiriyle ölçülebilecek güç ve kudreti yoktu. Yaşadıkları toprakların şiir zevkine varan göçebe Türkler gittikleri Anadolu topraklarına da bu şiir zevkini ve birikimin götürmüşlerse bundan daha normal bir şey olamaz. Bu durumda Osmanlı şairlerinin Fars şiirinden etkilenmeleri kadar normal bir şeyden söz edilemez. Bu şairler kendilerini iyi bildikleri ve tanıdıkları İran şairleriyle kıyaslamayıp da hiç tanımadıkları ve bilmedikleri Şili şairleriyle mi kıyaslayacaklardı? Kültürler arası ilişki ve iletişim bir anlamda bunu zorunlu kılmıştır. Şair, yaşadığı coğrafyayı hadım eden değil, canlandıran kişidir. Şiir, bir anlamda coğrafyanın yazılı belgesi, yani tapusudur.

Albatros kuşu simge, imge, metafor, imaj ve sembol olarak niçin Türk şiirinde yoktur da Fransız şiirinde vardır? Yine bir motif, unsur, imge veya simge olarak sîmurg, niçin Arthur Rimbaud'un ve başka Fransız şairlerinin şiirinde yoktur da Türk şairi Bâkî'nin ve sair divan şairlerinin şiirlerinde vardır? Çünkü Albatros, Fransa'nın bir farklı ifadeyle söylenecek olursa, Okyanus ikliminin kuşudur; sîmurg ise doğu muhayyilesinin kültürel ve mitolojik ikliminin kuşudur da onun için. Muhayyel ankâ kuşu ile gerçek albatros kuşu Doğu ve Batı halklarının hayata bakış açılarını ve yaşam felsefelerini ortaya koyar. Batı şiiri albatrosu işgal edeceği ülkelere uçururken, Doğu şiiri ankâyı mamur edeceği ülkelere uçurur.

Divan edebiyatının Türk tarihi ile alakası bulunmadığı iddiasında bulunan Oryantalist otorite/görüş, aynı gerekçelerle dolaylı olarak coğrafya ile de ilgisinin olmadığını savunuyordu. Yani divan edebiyatı, bütünüyle soyuttur, sosyal hayatla bir ilgisi olmadığı gibi tarih ve coğrafya ile de bir ilgisi yoktur gibi yerleşik yargı/saplantı hiç de doğru olmayıp, bilakis divan şiirinin tarih ve coğrafyası Osmanlı'nın toplum ve kültür hayatına bir yön ve şekil veriyordu. Osmanlı şairleri, Uzak Asya'dan Afrika'nın Akdeniz sahillerine, Endülüs'e, Viyana ve Roma kapılarına kadar uzanan bir coğrafyanın şiirini yazıyorlardı. Bu toprakların bir kısmı onlar için kutsal topraklardı [Mekke/Medine/Kudüs/Hicaz] ve mutlaka büyük bir özenle korunmalıydı. Bir kısmı Osmanlı'nın kendi ideolojisini dünyaya hâkim kılma anlayışının bir ürünü olan "Mülk Allah'ındır, biz de Allah'ın yeryüzündeki halifesiyiz" söylemini hayata geçirme anlayışından ve bunun tatbikinden kaynaklanıyordu.

Türk tarihini hesaba katmadan divan edebiyatını anlamak nasıl imkânsız ise coğrafyayı da en azından bu açıdan (çok yönlü disiplinlerarası ilişki) hesaba katma zorunluluğu vardır. Bir medeniyet, nasıl tarihsiz ve coğrafyasız olabilir? Tarihe

---

⁸ Ünsal Oskay, Dilin Coğrafyasını Değiştiren Şair [Rimbaud], Hürriyet Gösteri, S. 132, İstanbul, 1991, s. 4-6

başvurmak geleceğe yön vermek isteyenlerin sıkça başvurdukları en önemli staretajilerden biridir. Edebiyat için coğrafya bir staretaji teşkil etmese de coğrafi açılımlar için yeni staretajiler kazandırabilir.

Coğrafyanın sanatçının yetişmesi dışında sanat eserinin oluşumunda da önemli bir etkisi ve rolü vardır. Bundan daha önemlisi de edebiyatın coğrafyaya ait malzemeyi kullanması ve bu alana ait birikimi değerlendirmesidir. Bundan dolayı öncelikle edebiyat ile coğrafya arasındaki disiplinlerarası trafiğin yol haritalarının çıkartılması ve coğrafyanın edebiyat üzerindeki fizyolojik gölgelerinin neler olduğunun çıkartılması ve siyasal bağlamda mikro/makro mekân paradigmalarının tarihsel panoramalarla birlikte belirlenmesi elzemdir. Bundan sonra edebiyat-coğrafya ilişkilerinin varoluş (uzak komşular) bağlamında sentez ve analizleri yapılmalıdır.

Divan şairleri bazen abartılı bazen de mütevazı bir şekilde tarihe ve coğrafyaya atıflarda bulunmuşlardır. Bu elbette ki sanatçının kişisel tercihi ile ilgili bir şeydir. Türk şiiri, tarih ve coğrafya için hem bir belge, hem de bir ayna niteliğindedir. Coğrafya aynı zamanda millî/ulusal bir edebiyatın oluşmasında önemli bir etken/belirleyici olarak karşımıza çıkar. Ayrıca edebiyatımızın sürgün yerlerinin de haritası çıkarılmalıdır ki edebiyat bilimi olarak kültürel coğrafyaya bir katkımız olsun. Bu şekilde sürgün yerlerinin edebiyata ne gibi katkılarda bulunduğu da gün ışığına çıkmış olacaktır. Bu konuda **Keçecizâde İzzet Molla'nın Mihnet Keşan**⁹ adlı mesnevisi önemli bir eser sayılmalıdır.

Tarihi yapanlar ve medeniyeti kuranlar, bu tarih ve medeniyeti önce gökyüzünde inşa ederek sonradan yeryüzüne indirmiş değillerdir. Tarihi ve medeniyeti anlamak için coğrafya oldukça önemli bir kılavuzdur. Edebiyat, sanatsal bağlamda coğrafyadan pek çok şey almıştır. Coğrafyayı da estetize eden edebiyat, özellikle şiirdir. Fakat bilimsel düzeyde iki disiplin arasında en ufak bir iletişim ve yardımlaşma yoktur. Coğrafyacılar çok gezdikleri, edebiyatçılar da çok okudukları iddiasında oldukları için en iyi bildiklerini tartışıp tartışıp dururlar. Bilmediklerini ise kafaları karıştırmamak için hiç kurcalamıyorlar.

Sömürgecilerin, sömürge haritaları çıkartarak işgal ettikleri ya da sömürdükleri bölgeleri haritalarında koyu renklerle işaretleyerek kontrolleri dışındaki mekânları boş göstererek turizmi bu paradigmanın bir keşif kolu olarak depolitize ettiklerini [hiper-algı ve meta-kurgu] ve buna iktisadî kisveler ["turist dövizdir"] giydirmeleri Avrupa merkeziliğinin ve Amerikanmerkeziliğinin coğrafyayı ideolojileştirmelerinin bir ürünüdür. Doğu-Batı kavramlarının artık coğrafi olmaktan çıkıp standart bir sınırlandırmayla "gelişmiş ülkeler" ve "gelişmemiş ülkeler" bağlamında Batı ideolojisi [sömürgecilik] merkezli olarak kodlandığını görüyoruz. Gelişmemiş ülkelerin gelişmesi elzemdir, öyleyse bu gelişmemiş coğrafyaları kim geliştirecek, elbette ki gelişmiş olan Batı!... Bu bağlamda coğrafya artık seküler bir dindir, teknoloji rövanşıyla ve kapitalizm mucizesiyle bu din bütün dünya coğrafyasına hâkim olacaktır. Bu dinin yüzyıldaki hipermarketleri/mabetleri mü'minlerle dolup taşacaktır. Bu şekilde dünyadaki bütün siyasal sınırlar ortadan kalkmış olacaktır. Ulusların geleceği işkembe

---

⁹ Molla Keçecizâde İzzet, Manzumetü'l-Müsemma Be-Mihnet-Keşan, Ceride-i Havadis Yayınları, İstanbul, 1853

felsefesini çoğaltmaya ve midede devrim yapmaya değil, akıl sağlığını korumaya bağlıdır.

Edebî eserlerdeki coğrafi unsurların işlevi ve misyonu nedir? Yazarlar, coğrafya karşısında bir bilince sahip midirler, yoksa kullanılan argümanlar tesadüfen mi kullanılmışlardır? Coğrafyacıların edebî metinlerden yararlanmaları gerekir mi ve bu yararlanmalar kendilerine ne kazandıracaktır? Coğrafyacılar edebî eserlerden niçin yararlanmıyorlar ya da yararlanma gereği duymuyorlar? Edebî eserlerde kullanılan mekânlar dünyanın gerçek mekânları mıdır, yoksa bu mekânlar tamamen itibârî midir? Ya da ne kadar gerçektir, ne kadar itibârîdir/kurgusaldır? Reel ve mitolojik mekânların şiirdeki işlevleri nelerdir? Bu mekânlar edebiyata ve şiire ne katmışlardır? Mekânların poetikası felsefî ve estetik bir söyleme dönüştürülebilmiştir? Edebiyat ile coğrafya arasındaki en önemli problematikler şimdilik bunlar gibi gözüküyor.

Edebiyat bilimi ile coğrafya bilimi arasındaki iletişimin sağlanarak bu iki disipline de yeni açılımlar ve bakış açıları kazandırmak bir zorunluluktur. Edebiyatın hem bir sanat hem de bir bilim olarak coğrafyadan alması gereken çok şeyler vardır. Coğrafya, sanatçılar tarafından roman, hikâye ve şiiri gibi anlatılarla değişik düzlemlerde yeniden üretilerek bu yolda bir terminoloji oluşturmaya çalışmalıdırlar.

Fenomonolojik bağlamda coğrafya yoksa tarih de yoktur, edebiyat da yoktur. Coğrafya yoksa sanatçılar hangi iklimin suyunu içerek, havasını teneffüs ederek ve hangi olayların, hangi duyguların, hangi coğrafyada yaşanmış aşkların şiirini yazacaklardır? Bir dinin veya düşüncenin coğrafyası yoksa epistemolojik bir kuramı da olamaz. Şair, yaşadığı coğrafyada konuşulan dilin en keskin avcısıdır. Başkalarının gözünden kaçan kelimeler onun gözünden kaçmaz. Şairin en büyük coğrafyası aşktır, bu coğrafyada yaşanan tarih de aşk tarihidir. Aşkın coğrafyası ve tarihi dışında onu hiçbir şey sınırlandıramaz.¹⁰ Şairin kendisi de böyle söylüyor.

Jean-Baptiste Du Bos, bazı milletlerdeki dehâ kıtlığını iklime bağlar. Ona göre dehâyı ortaya çıkartan şartlar ırk, çevre ve zamandır. Bu sosyolojik eleştiri teorisinin **Taine**'den yüz elli yıl önce ortaya atılması oldukça önemlidir. Edebiyat ile coğrafya arasındaki ilişkiye ilk dikkati çeken odur.

Manevi olayların bilimsel olarak açıklanabileceği inancında olan **Victor Cousin** "Evet beyler, bana bir memleketin haritasını, dış biçimini, iklimini, sularını, rüzgârlarını ve bütün doğal coğrafyasını veriniz, size bu memlekette yaşayan insanın nasıl olacağını ve memleketin tarihinde ne gibi rol oynayacağını ve nihayet temsil edeceği fikri şimdiden söylemeyi üzerime alıyorum."¹¹ diyordu.

Irkların şekillenmesinde, oluşumunda ve gelişiminde manevi verasetin rolü inkâr edilemez. Çünkü ırkları kültürel bakımından teşekkül ettiren en büyük etkenlerden biri manevi verasettir. Fakat bir sanatçının ve sanat eserinin ortaya çıkışını ırkıyla açıklamaya kalmak doğru olmaz. Zira ırk olgusu bir sanatçıyı/sanat eserini bütünüyle biçimlendiremez.

---

¹⁰ Kemal Özer, "Sınırlamıyor Beni Sevda"nın Tarihi, Coğrafyası, Hürriyet Gösteri, S. 87, İstanbul, 1988, s. 16-17

¹¹ Suut Kemal Yetkin, Estetik Doktrinler, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s. 194

Hâkim siyasal erk/otorite dünyanın haritasını kendi görmek istediği gibi çiziyor. Turistlerin ayak bastığı her toprak parçası fiilen olması bile teorik [arkaplanda] olarak sömürülmeye hazır hâle getiriliyor. Haritası çıkartılan müze köyler/kasabalar/kentler sömürgeciler tarafından turizm ve iktisat ideolojisi marifetiyle artık sömürülmeye müsait mahalleler olarak görülüyor. Kapitalizm ideolojisinin mega-patronları dünyaya iyice hâkim olmak için yeni söylemlerle ırkları/kavimleri de melezleştiriyor ve yarı yarıya kendisine taraftar buluyor. Bu da internasyonel bir ırkçılık anlayışının uzamsal metamorfolojisidir.

Divan edebiyatında öncelikli olarak kavimlerin yer alış nedenleri kutsal kitaplardaki dramatik sonu nazara verme ve söz konusu ırkın başından geçenlerden ibret alma amacına yöneliktir. Özellikle klasik edebiyatta Ad, Semûd ve Lut kavimleri bu nedenle zikredilir. Çağdaş şiirde de bu kavimler yine dinî muhtevalı şiirlerde aynı amaçlarla zikredilir. Kavimlerin bir kısmı ise renk özellikleri nedeniyle klasik şiirde önplana çıkar. Siyah renkli Hintliler, sevgilinin yanağında bir ben olarak yer almanın yanında nizamî usule göre dizilmiş askerler [kirpikler] olarak karşımıza çıkar.

Ortaasya Türkleri ile Anadolu Türkleri fizyolojik açıdan birbirlerinden ayırıldılar. İnsanların üzerinde, yaşadıkları coğrafyanın/iklimin büyük bir tesiri olduğu muhakkaktır. Bu şu anlama gelmektedir, insanların örf ve âdetleri ile kültür ve tarihlerinin oluşumunda coğrafyanın oldukça büyük önemi vardır. İnsanların yedikleri yemeklerin bile üretmiş oldukları sanat eserlerinde küçümsenemeyecek bir etkisi vardır.

İslam medeniyeti çok geniş bir coğrafyadan müteşekkil olduğu halde her kavmin kendisine göre ayrı bir kültürü ve coğrafyası vardır. Hatta kavimlerin etnik kültür ve törelerine göre farklı farklı İslâm anlayışları doğmuştur.

Aslında sanatın coğrafyası/vatanı bütün bir yeryüzüdür. Bir sanatçı ne kadar evrenselse o kadar da ulusaldır. Sanatçının uluslararası olması, onu hiçbir zaman vatanından söküp atamaz. **Rimbaud**, ne kadar evrenselse, o kadar da Fransızdır/millîdir. Bununla birlikte bir sanat eserinde sadece toprağın, güneşin, iklimin değil, bütün bir millî tarihin ve millî an'ane'nin tohumu, ışığı ve rahmeti vardır.¹² Sanatın vatanı da coğrafyayı ilgilendiren konulardan biridir. Bazı bölgelerde niçin çok sanatçı çıktığının sebepleri araştırılacak olursa bunda coğrafyanın önemli bir fonksiyonu ve rolü olduğu görülecektir. Bu konuda bir uç örnek olarak Cumhuriyet döneminin Kahramanmaraş'ını vermek istiyorum. Bu dönemde **Necip Fazıl, Cahit Zarifoğlu, Nuri Pakdil, Abdürrahim Karakoç, Bahattin Karakoç, Erdem Bayazıt, Alaaddin Özdenören, Ali Akbaş, Osman Sarı** ve **Âşık Mahsûnî** gibi şair ve ozanların bu coğrafyadan çıkmasının bir sebebi olsa gerektir. Bu konu muhakkak ki coğrafya merkezli olarak sosyolojik açıdan araştırılmalı ve incelenmelidir.

Tarih ile coğrafya birbirlerini bütünleyen disiplinlerdir. Her tarihin bir coğrafyası, her coğrafyanın da bir tarihi vardır. İstanbul, tarih için ne kadar önemliyse, coğrafya için de o kadar önemlidir ve edebiyat İstanbul'un hem tarihiyle hem de coğrafyasıyla ilgilenir.

Edebiyat, bilinen tarih ve görünen coğrafyanın ötesinde, görünmeyen ve bilinmeyen bir ayrıntılar tarihi ve coğrafyası ortaya çıkarır ki; bu tarih ve coğrafya, tarihin ve

---

¹² Peyami Safa, Sanatın Vatanı, Sanat/Edebiyat/Tenkit, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1978, s. 32

coğrafyanın bilinen kuru bilgilerinden daha önemlidir ve tarih ile coğrafyaya göre daha etkindir. Ayrıca kurgulanan tarih ve coğrafyanın yazılı/çizili tarih ve coğrafyadan daha önemli bir misyonu ve işlevi vardır. İnsanlar kuru tarih ve coğrafya bilgilerinden sıkıldıklarında muhayyilenin kurguladığı tarih ve coğrafyaya dönerler.

Coğrafyanın üzerinde kurulan medeniyetin kültür, tarih ve edebiyatı üzerinde büyük bir etkisi vardır. Hatta uzak coğrafyalarla da bir ilintisi vardır. Bu da gösteriyor ki edebiyatta tarihe verildiği kadar coğrafyaya da önem vermek zorunludur. Bu şekilde edebiyatın coğrafi bağlamda kamusal olanla kamusal olmayana ne kadar değer verdiğinin önemi ve önceliği ortaya konulacaktır. Edebiyat-coğrafya ilişkileri kamuya ait kültür mekânlarının sosyal hayattaki işlevlerini ve kültür tarihimize yapmış olduğu katkıları da ortaya çıkartacaktır. Parçalanmış bir halde bulunan bilgiler bu şekilde nesnelleşmiş olarak bütünleştirilecektir.

Batıda coğrafya ile edebiyat arasındaki ilişkileri araştıran önemli mütefekkir ve müellifler vardır. Bu bağlamda coğrafya ile edebiyat arasındaki ilişkiyi ilk defa gündeme getiren Fransız müellife **Mme de Stael** (1766-1817) dir. Mme de Stael, bazı teorisyenlerle birlikte edebiyatta tarihsel ve coğrafi bir şuur yaratmıştır.¹³ Batının bu coğrafi şuur, eninde sonunda gelir pozitivizm ideolojisinin arka planında yatan pragmatizm [faydacılık] in teorik felsefesine ve en sonunda da sömürgecilik pratiğine dayanır. Edebiyat da bu işin sadece süsüdür. Maksat burada edebiyatla paradokslar yaratarak gerçekleri saptırmak ve üçüncü dünya insanlarını kandırmaktır. Ve en sonunda da rahatça sömürebilmektir.

Türk edebiyatında iklim ve coğrafyanın edebiyata etkilerine ilk defa dikkat çeken **Hüseyin Cahit Yalçın** (1874-1957)¹⁴ olmuştur. **Hüseyin Cahit Yalçın**'ın ustası **Hyppolyte Taine**'dir ve bu konudaki bütün fikirleri hemen hemen ondan mülhemdir. **Hüseyin Cahit**; sanat eserlerinin belirli kriterler içerisinde incelenmesi gerektiğini ileri sürerken bu konuda bir sanat ilmi geliştirmenin önemine dikkat çekmiş ve bu kriterleri bir milleti yaratan kan (ırk), bir milletin yaratılışına tanık olan tarihsel zaman (tarih) ve içinde sanat eserinin doğduğu/sanatçının yetiştiği fiziksel ve sosyal çevre/mekân (coğrafya) olarak belirlemiştir.¹⁵

Romantik edebiyatın Almanya'da, natüralist edebiyatın ise Fransa'da gelişmesinin altında yatan etken âmil iklimdir. Şüphesiz ki Almanya'da da natüralist edebiyat vardır. Fakat **Goethe**'nin **Faust**'u ile **Genç Werter'in Acıları** romantik edebiyatın zirvelerinden sayılır. Aynı şekilde Fransa'da da romantik edebiyat vardır. Fakat, natüralist edebiyatın zirveleri daha çok Fransa'da yetişmiştir. **Mme de Stael**, Fransızların en fazla zarafet, zevk ve neşeye sahip olmasını, ayrıca sinsiliklerini önce

---

¹³ Bilge Ercilasun, Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 22-23

¹⁴ Hüseyin Cahit, Musahebe-i Edebiye/Edebiyat ve Ahvâl-i İklimiyye, Servet-i Fünun, S. 519, 8 Şubat 1316, s. 387-392; Hüseyin Cahit'in Servet-i Fünun dergisinde yayınlamış olduğu "Musahebe-i Edebiye" başlıklı yazıları tarafımızdan çevrilmiş olup ileride müstakil makaleler halinde çeşitli dergilerde yayınlanması düşünülmektedir. *Hasan Aktaş*

¹⁵ Hüseyin Cahit, Hikmet-i Bedâ'îe Dâir/Hikmet-i Bedâ'î: Hüsn, Servet-i Fünun, S. 37, 1 Nisan 1314, s. 105-106

iklim ile coğrafyaya, sonra da iklimin ve coğrafyanın verdiği etkiyle sosyal kurumlardaki örgütlenmelerine¹⁶ bağlar. Ona göre, büyük ihtilallerin İngiltere'de gerçekleşmesinin asıl sebebi de iklimdir.

Hyppolyte Taine, coğrafyanın sanatçının ve sanat eserinin üzerindeki etkisini şöyle ortaya koyar: "Güneyde bulunan bir memleketten hareket ederek kuzeye doğru çıkarsanız, bir bölgeye gelince bir çeşit değişik ekinin ve bir çeşit değişik bitkinin başladığını görürsünüz: İlk sarısabır otu ve portakal ağacı, biraz daha sonra zeytin ağacı, sonunda liken ve yosun. Her bölgenin kendine öz ekini ve bitkileri vardır; her ikisi de bölgenin sonunda biter; her ikisi de ona bağlıdır. Varlıklarının şartı odur; bulunması veya bulunmamasıyla onların görünmesini veya görünmemesini gerektiren odur. Böyle olunca, bölge bir sıcaklık ve nem derecesi değil de nedir? Değişmeleriyle şu veya bu bitki türünü nasıl meydana getiren fiziksel bir sıcaklık derecesi varsa, öylece değişmeleriyle şu veya bu sanat türünü meydana getiren bir manevi sıcaklık derecesi vardır... İnsanın fikir ürünleri de, tabiat ürünleri gibi, içinde buldukları çevre ile açıklanırlar."¹⁷ Coğrafya ile edebiyat ilişkisi aslında uzun zamandır çözülememiş bir denklemdir.

Bir ırkın devamı insanlar/kişiler aracılığıyla olur. Yani bir ırkı oluşturan ve sürdüren kişilerdir. Çevre ise ister iklimin, ister sosyal yapının etkisi kastedilsin o toplumda yaşayan kişilerin duygusal davranışlarının pratik toplamı demektir. Zaman da nesiller arasındaki ilişkilerden doğar. **Hüseyin Cahit**, bu görüşlerini aslında **Hyppolyte Taine**'in ve **Paul Bourge**'nin fikirlerini alarak olgunlaştırmaya ve yeni bir senteze ulaşmayı amaçlıyordu. Yani **Hüseyin Cahit**, edebî eserlerin incelenmesinde **Hyppolyte Taine**'in pozitivist edebiyat anlayışına dayanan "ırk-zaman-çevre" kuramını Türk edebiyatında oluşturmaya [inşa etmeye] çalışıyordu.¹⁸ Coğrafya ile edebiyat arasındaki ilişkinin açıklanması sadece bunlarla sınırlı kaldı.

Hyppolyte Taine'in görüşlerinden hareketle **Hüseyin Cahit**, fikri tohuma benzetir. Tohumun havaya, suya, güneşe, toprağa olan ihtiyacı gibi bir fikrin de tam bir şekil ve muhteva kazanabilmesi için çevresinde bulunan fikir ve fenomenlerin yardımına ihtiyacı vardır. İnsanın dost ve arkadaşlarının, sevdiklerinin söz ve telkinleri, halkın ilgi ve rağbeti sanatçıya tesir eden etkenlerdir. İşte bu sanatçıyı yetiştiren ve sanat eserinin ortaya çıkmasını sağlayan en önemli faktör çevredir/coğrafyadır.¹⁹

Edebiyata ırk, zaman ve çevre gibi unsurları bütünüyle inkâr etmek mümkün değildir. Bir sanatçının yetişmesinde ve bir sanat eserinin ortaya çıkmasında ırk, zaman ve coğrafya gibi faktörlerin önemli bir rolü vardır. Sıcak ülkelerdeki insanlarla soğuk ülkelerdeki insanlar arasında mizaç farklılıkları elbette ki vardır. **Renard**, bu teoriye

---

¹⁶ Mme de Stael, Edebiyata Dair, Çeviren: Safiye Hatay-Vahit Hatay, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 263

¹⁷ Suut Kemal Yetkin, Estetik Doktrinler, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s. 196

¹⁸ Hüseyin Cahit, Hikmet-i Bedâ'îe Dâir/Décadisme ve Symbolisme, Servet-i Fünun, S. 377

¹⁹ Hüseyin Cahit, Hikmet-i Bedâ'îe Dâir/Hüsn, Servet-i Fünun, S. 371; Ahmed Şuayb'ın Hayat ve Kitaplar adlı eserinde "Tâine ve Âsârı" ve "Gustave Flaubert" adlı makaleleri toplum ve çevrenin/coğrafyanın sanatçı ve sanat eseri üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde anlatır. *Bilge Ercilasun, Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 127*

dayanarak bazı vilayetlerden daha çok sanatçı yetiştirdiğini ileri sürer. Bununla birlikte sanatçının ve sanat eserinin ortaya çıkış misyonunu tamamen bu unsurlara bağlamak da doğru değildir.

On altıncı yüzyılda yetişen **Bâki**, günümüzde yaşasaydı hangi devlet yücesine kasideler sunardı? En azından **Süleyman Demirel** için kasideler yazar mıydı? **Ece Ayhan**, Onyedinci yüzyılda yaşasaydı **Dördüncü Murat**'a **Nef'i** gibi kasideler sunar mıydı? **Cemal Süreya**, **Şeyh Gâlib**'in postuna otursaydı **Üçüncü Selim**'le ilişkileri nasıl olurdu? Bu konuyu fazla uzatmaya gerek yok, Servet-i Fünûncuların Yeni Zelenda'ya gitmek istemeleri, olmazsa Manisa'nın Sarıçam beldesine yerleşme arzuları coğrafyanın edebiyat üzerindeki etkisini ortaya yeterince koyuyor.

Servet-i Fünûn döneminin diğer önemli bir tenkitçisi **Ahmed Şuayb** da **Hüseyin Cahit**'in aksine edebî eserlerin tenkidinde ırktan bahsetmenin yanlış olduğunu ileri sürüyordu. **Ahmet Şuayb**, Servet-i Fünûn döneminin diğer iki eleştirmeni **Hüseyin Cahit**'ten ve **Mehmet Rauf**'tan ayrı olarak **Hyppolyte Taine**'i eleştirmen felsefeci ve tarihçi olarak bütün yönleriyle ele alarak oldukça önemli tenkit ve tahlillerde bulunur.

Ahmet Hikmet Müftüoğlu da toplum ve çevre/coğrafya konusunda **Hyppolyte Taine**'in ünlü Fransız romancısı **Balzac**'ı incelerken takip ettiği metot ve yolu örnek olarak verir. **Hyppolyte Taine**, önce **Balzac** hakkındaki yazıları incelemiş, sonra da **Balzac**'ın yetiştiği çevreyi [doğduğu ve yaşadığı evleri, gezdiği yerleri] incelemiş ve özellikle onun etrafındaki insanlardan **Balzac** hakkındaki görüş ve izlenimlerini öğrenmeye çalışmıştır.²⁰

Süleyman Nazif, Edebiyatta ve eserde yalnız müessirin değil, zaman ve mekânın da şahsiyetleri/etkileri olduğunu söyler. Servet-i Fünûn sanatçı ve yazarlarının büyük çoğunluğu edebiyat ile coğrafya arasındaki ilişkiye/etkileşime inanırlar. Bu sanatçının çevresinden genel iklim şartlarına doğru genişleyen bir çevredir ki burada asıl söz konusu edilen aslında coğrafyadır.²¹

Farklı devirlerin farklı özellikleri olduğu gibi farklı coğrafyaların da farklı özellikleri vardır. Tarihin bir ruhu varsa coğrafyanın da bir ruhu vardır. Coğrafi şartlar insanlar üzerinde bir iklim realizmi ve romantizmi meydana getirir. İdeolojilerle felsefî akımların insan karakterinin oluşumundaki büyük etkisi olduğu işte bu şekilde ortaya çıkar.

Her kavmin kendisine ait karakteristik bir psikolojisi vardır. Bir kavmi/ırkı oluşturan bazı ortak özelliklere bakılarak insanları mensup oldukları bu ırkın özellikleriyle analize kalkışmak doğru değildir. Kavmin özellikleri insanların sadece ruh analizinde bazı ipuçları verebilir, yoksa bir ırkı bütünüyle tahlil ve analiz etmeye yetmez. Coğrafya, ulusların üsluplarına yansır büyük çoğunlukla. Üslubun kişilik gelişimine ve toplumsal yapının oluşmasına da önemli katkısı vardır. Elbette ki bütün bu üslup oluşumu da edebiyatın şekillenmesinde önemli bir rol oynar.

---

²⁰ Ahmet Hikmet, Musâhebe-i Edebiye, Servet-i Fünun, S. 298, 382; *Bilge Ercilasun, Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 127*

²¹ İbrahim Cehdî, İki Söz Daha, Servet-i Fünun, S. 367; *Bilge Ercilasun, Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 127-128*

Alman edebiyatının en önde gelen üstat şairlerinden **Goethe** (1749-1832), yeryüzünde yaşayan milletlerin kültür farklılıklarına dikkat çekerek bu farklılıkların birbirlerini anlamaya engel olmadığını "Milletlerin aynı düşünmesini istemek söz konusu olamaz, onlar yeter ki birbirinden haberdar olsunlar, birbirlerini anlasınlar ve birbirlerini karşılıklı sevmeseler de birbirlerine karşı toleranslı olmayı öğrensinler."²² sözleriyle anlatır. İnsanlar, **Karl Mark**'sı da bilecek, **Hz. Muhammed**'i de. **Nazım Hikmet**'i de okuyacak **Necip Fazıl**'ı da. Fakat hiçbirini diğerine ezdirmeden. Toplum olmanın şartı hayatın diyalektiğini iyi bilmeye bağlıdır. Bu coğrafya demek ki her tip ve karakterde insan yetiştirmeye son derece müsait.

Coğrafya, sanatçıyı yetiştiren topraktır ve elbette insan doğduğu coğrafyaya çok şeyler borçludur. Toprağın bireysel tekâmülde şüphesiz önemli bir rolü vardır. **Fuzûlî**, doğmuş olduğu ve ömrünü geçirdiği Bağdat/Kerbelâ topraklarına kimbilir neler borçludur. **Abdülhak Hamit**, Hindistan dönüşü eşi Fatma Hanım'ı Beyrut'ta toprağa vermeseydi **Makber**'i yazmak için hangi sanatsal ve felsefi gerekçesi olacaktı? **Ahmet Muhip Diranas**, İkinci Dünya Savaşı yıllarında üç yıl süren yedek-subaylığını Ağrı'nın Sürbehan köyünde yapmamış olsaydı **Ağrı Dağı** adlı o güzel şiir ortaya çıkar mıydı?

Elbette ki sanatçı ve sanat eseri ile coğrafya arasında bire bir ilişki kurmak o sanatçıyı ve eseri çözümlmek için yetmez. Zira insanlara kişilik kazandıran ve onları etkileyen sadece coğrafya değildir ve bir insanın bütün melekelerini coğrafya ile açıklamak yeterli değildir. Bu yönüyle edebiyatı, bütünüyle insanın içinde doğup büyüdüğü coğrafyaya bağlamak doğru olamaz. Çünkü coğrafyanın sanatçı ve sanat eseri üzerinde etkisi sabit değildir. Dağlık yerlerde veya deniz kenarlarında yaşayan insanları yaşam felsefesi ve kültür bakımından keskin çizgilerle birbirinden ayıracak elimizde ne kesin bir belge ne de bir araç vardır.

Edebiyat teorisi kitaplarında "edebiyat ve sosyoloji", "Edebiyat ve tarih", "edebiyat ve psikoloji" gibi daha pek çok disiplinlerarası ilişkiye yer verildiği halde coğrafyanın edebiyatla ilgili disiplinlerarası ilişkide hiçbir yeri yokmuş gibi esâmesi dahi okunmamaktadır. Bu konunun üzerinde muhakkak ki ayrıntılı bir şekilde durmak elzemdir.

Edebiyatta coğrafya önemli bir misyona ve işleve sahip olmasına rağmen bu iki disiplin arasında birbirlerinden yararlanma konusunda önemli teorik problematikler vardır. Klasik dönemde ciddi boyutta herhangi bir problem olmamasına rağmen iletişim ve bildirişim çağının modern edebiyatında bu problematik son derece kaotik bir halde bulunmaktadır. Coğrafya ile edebiyatın analizi pek çok disiplini de yakından ve derinden etkileyecektir.

Bir kere edebiyatta ırkın veraseti diye bir şey söz konusu olamaz. Edebiyat ve kültür dünyasında **Shakespear**'in, **Goethe**'nin, **Dante**'nin, **Baudelaire**'in, **Fuzûlî**'nin ve **Hayyam**'ın mirası kimlere kaldı? **Hayyam**'dan sonra gelen İran edebiyatının diğer bütün şairleri onun ortak mirasçıları mı? Irkların karakterlerindeki farklılıklar ve aykırılıklar önemli ölçüde çoktur ve bugün artık saf insan ırkı diye bir şey hemen hemen kalmamış gibidir. Bir ailenin bireyleri arasında bile ortak özellikler kalmamıştır, kaldı ki bir ırkın fertleri arasında böyle bir şey düşünülebilir.

---

²² Gürsel Ayaç, Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997, s. 21

Elbette ki her ırkın oluşturduğu bir edebiyat vardır ve bu inkâr edilemez, fakat edebî oluşumları bütünüyle bir ırkın karakteristik özelliklerine bağlamak ve bu doğrultuda bir eleştiri, estetik, kuram ya da tahlil anlayışı geliştirmeye çalışmak doğru değildir. Bu bir anlamda edebiyatı toplum psikolojisine bağlamaktır ki, kavimlerin kendilerine has psikolojileri asla standartlaştırılmaz. Bu açıdan edebî üretimlerin bütünüyle toplum psikolojisine bağlanması doğru olmaz. Edebî üretim ve eleştiride toplum psikolojisi sadece bir ayrıntıdır/nüanstır. Edebiyat peygambervâri bireyleri ya da toplumları değil, şeytanvâri bireyleri ve toplumları irdeler.

Sanat ve edebiyatı, sadece içinde doğdukları topluma bağlayarak mikro bir anlayış sergilemek doğru değildir. Bu toplumun, ırkın ve çevrenin edebiyat üzerindeki etkisini inkâr anlamına gelmemelidir. Artık sanat ve edebiyatın evrensel değer ve yargıları vardır. Sanatçının ve sanat eserinin ortaya çıkışında ırkın, toplumun ve çevrenin etkileri mutlak ve sabit değildir, bilakis oldukça değişkendir. Bir şair kendi ırkının kahramanlıklarından yola çıkarak oldukça hamasi şiirler yazabileceği gibi bir başka şair de kendi santimentalizmini veya romantizmini dile getirebilir. Coğrafya mirası bu şekilde şairler arasında usturuşlu bir şekilde taksim edilir.

Başkentler ve şehirler Osmanlı şiirinde önemli bir yere sahiptir. Bu şehirlerin Türk tarihinde bilinenin ötesinde bir misyonları ve işlevleri vardır. Bu şehirlerin önemli bir bölümü Osmanlı şehzâdelerinin yetiştiği ilim, irfan ve kültür merkezleridir. Osmanlıya en uzun süre payitahtlık yapan İstanbul, Türk şiirinde en çok adı geçen başkenttir. Türk şiirinde "İstanbul" kelimesini ilk kullanan ve onun için tarih düşüren İstanbul'un ilk kadısı **Hızır Bey Çelebi**, daha sonra da **Fatih Sultan Mehmet**'tir. İstanbul'da bulunan meşhur yedi tepe de heft kişver [yedi ülke] olarak anılırdı.²³ Bu tepeler, kendi özelliklerine göre birer ülkeyi temsil ederlerdi.

Feth-i İstanbul'a fırsat bulamadılar evvelûn

Fethedüp Sultan Muhammed didi tarihini: Aherûn²⁴

İstanbul'un fethine öncekiler fırsat bulamadılar. Sultan Mehmet, [İstanbul'u] fethedip sonunda tarihini söyledi. [Şair Avnî, beytin sonundaki "âhirûn" sözcüğünün hem anlamıyla oynayarak, hem de hicri 857, milâdî 1453 yılına tekabül eden ebced hesabıyla İstanbul'un fethine tarih düşürerek şiirdeki maharetini sergiler.]

Divan şairleri İstanbul'un semtlerini bile şiirlerinde nakış nakış işlemişlerdir ve bu semtlerin coğrafi anlamlarının ötesinde kültürel anlamları vardır. **Nedim**'in

---

²³ Asaf Halet Çelebi, *Bütün Yazıları*, Haz. Hakan Sazyek, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 201 [Hakan Sazyek'in hazırladığı bu eserde İstanbul'u Türk şiirinde kullanan ilk şairin her ne kadar Fatih olduğu beyan edilmişse de bu bilgi yanlıştır. Türk şiirinde İstanbul kelimesini ilk kullanan Hızır Bey Çelebi'dir. Hilmi Yücebaş'ın, Fatih Sultan Mehmet'le ilgili hazırladığı biyografik eserinde bu bilgi Hızır Bey Çelebi olarak doğru bir şekilde verilmiştir. *Hasan Aktaş*]

²⁴ Hilmi Yücebaş, *Fatih Sultan Mehmet [Kültür Dünyası-Menkıbeleri-Şiirleri]*, Memleket Yayınları, İstanbul, 1982, s. 71

Kağıthâne'si, **Şeyh Gâlib**'in Galata'sı kendileri için özel anlamlar ihtiva eden semtlerdir. Bu semtler güzellikleri nedeniyle genellikle bir rüya şehir veya masal ülkesi olarak anılırdı. Doğu [İran] da hiçbir şehir güzellik yönünden onlarla boy ölçüşemezdi.

Sömürgeci ve pragmatist bir geçmişe ve dünya görüşüne sahip olan İngiliz edebiyatı sık sık kolonileştirdiği ülkelere ve o ülkelerin arkaik kültürüne atıfta bulunur. İngiliz edebiyatı, Hint ırkına ve onların yaşadığı Hindistan'a sömürgeci paradigmasını meşrulaştırmak ve oradaki kültürel hazineleri kendi ülkesine kaçırmak için atıfta bulunurken klasik Osmanlı şiiri, o ırkın ve topraklarının önemli sayılabilecek niteliklerini baş tacı edilen gönüller sultanı sevgiliyle bütünleştirerek [hemhâl] estetik bir amaçla kullanır. Osmanlı şiiri Hintlilerin köle, tüccar, asker, perdedâr, çapulcu ve hırsız gibi olumlu/olumsuz tiplerini bile kendi çıkarlarına malzeme yapmaz ve ulusların bu özelliklerini dilinden düşürmediği sevgili portresini süslemek için kullanırdı. Yani o ülkenin veya ırkın karakteristik özelliklerini istismar etmez, bilakis onları kendi duyarlılığıyla bir şiir estetizmine dönüştürürdü. Batı ise, şiiri bile sömürge aracı olarak pragmatist bir felsefeye dönüştürmenin peşindeydi. Batı, cilalanmış modernizm imajıyla bunu son derece iyi başardı. Modernizmin yetmediği yerde post-modernizm Batı'nın imdadına yetişti.

Batının aksine Osmanlı'nın edebiyat yoluyla coğrafyayı sömürme gibi ne bir niyeti ne de bir amacı vardır. Osmanlı gittiği/fethettiği hiçbir yeri talan etmeyip, bilakis oraları mamur etti. Osmanlıların Mısır'ı fethi ile Fransızların Mısır'ı işgali arasında kıyaslanamayacak kadar fark vardır. İngilizlerin Hindistan'la, Fransızların Mısır'la, İtalyanların Libya ile ilgisi bu ülkelerin/bölgelerin sömürgeleri olmaları ölçüsünün kesinlikle dışında bir şey değildir. Batı için Doğu hiçbir zaman arkaik malzemelerinin albenisiyle ve sihr ü efsûnuyla büyülendiği bir metinler koleksiyonu değildir. Dünyayı "Ben ve Öteki" olarak ikiye ayıran Batı, [Batı (Amerika ve Avrupa) için dünya yedi bölgeden/kıtadan ibaret değildir.], kendi çıkarlarının ve sömürgeciliğinin haritasını da şiirde de ortaya koyuyordu.

Edward Said, edebiyatın sömürgeciliğin hizmetine girdiğini söylerken hiç de haksız sayılmazdı. Doğu'nun kendi kendisini anlatamaması gibi bir çıkmaz [içe kapanıklık] Batı için önemli bir fırsattı ve onlar bunu son derece iyi değerlendirdiler. **Karl Marx** bile "Bunlar kendi kendilerini temsil edemiyorlar, temsil edilmeleri gerek" demiyor muydu? Kendi kendini tanımayan Doğu'yu, Batı daha iyi tanıyor ve tanıdığı oranda da iyi sömürüyordu. Yetkin ve kendi kendini aşmış Osmanlı edebiyatı uzmanlarının sürekli Batı'dan çıkması bunun açık bir göstergesi değil mi? Divan edebiyatını **Gibb**'in penceresinden tanımadan başka bir çaremiz var mı? Bizler, coğrafyamızın bize bahşetmiş olduğu marjinal karakteristik özelliğimizle sadece övgü ve yergi ustasıyız.

Batının Doğu coğrafyası üzerinde ürettiği metinler tam bir çıkarlar manzumesi olarak belirmiyor mu? Batı'da Doğu ile ilgili olarak üretilen hemen hemen her metin bir çıkara [Şarkiyatçılık adı altında disipline edilen sömürgeciliğe] dayanmıyor mu? Sen kendi kendini tanıyorsan, elbette seni tanırlar ve seni sana tanıtır: "İşte sen busun" deyiverirler ve sen de "Vay be ben neymişim âbi!" dersin. Entelektüel iletişim bu şekilde gerişime dönüşür.

Birinci dünya edebiyatı ve Üçüncü dünya edebiyatı var yeryüzünde, acaba niçin ikinci dünya edebiyatı yok? İkinci dünya diye bir coğrafya yok mu? Elbette ki yok [yok edildi]. Bu dünyada zenginler ve güçlüler var, onun karşısında fakirler ve zayıflar. Üçüncü dünyanın da tek başına Birinci dünya ile baş edebilmesi çok zordur, fakat imkânsız değildir. Birinci dünyanın modern öznesi, üçüncü dünyada bırakınız özne olmayı etkin bir nesne dahi olamadı. Bu özneler, taş [nesne] olsaydı, en azından baş yarardı. Batıdaki pozitivist tecessüs, "düşünüyorum, o halde varım" ifadesinde şekillenip aktif eyleme dönüşürken, bizde düşünönlere, Karadeniz'de gemilerinin batıp batmadığı soruldu. Bununla da yetinilmedi insanlara, "arpacık kumrusu gibi düşünmemeleri" öğütlenerek düşünmenin, sağlığı bozduğu telkin edildi. Hatta daha da ileri gidilerek "düşün... düşün... b...r işin !" denildi. Üstat Cemil Meriç'in ifadesiyle bu ülkede düşünce âdeta kuduz köpek gibi kovalandı. Düşünme ki rahatın kaçmasın, eğer ki düşünecek olursan hem senin rahatın kaçır hem de egemenlerin rahatını kaçırabilirsin!...

Doğu'nun coğrafi literatüre ait envanterinin olmaması ve bunları müzakere edebilecek akademik ya da entelektüel tavrın yokluğu Batı için "egzantrik" olarak nitelendirilen bir coğrafyanın azgın iştahlarını kabartmanın ötesinde değildir. Bugünkü haritalar, Avrupa ve Amerikalıların imalatıdır ve bu haritacılık geleneği onların ideolojik hegemonyaları tarafından dokunulmaz kılınmakta ve kutsanmaktadır. Coğrafi organizasyona ait paradigmlar sömürgecilerin totaliter dayatmacılığı doğrultusunda sürekli değişmekte ve bu hâkim paradigma haritaları da sık sık değiştirme keyfilğini kendinde görebilmektedir. Avrupa, coğrafi bağlamda tıpkı Hint yarımadası gibi bir yarımada olduğu halde coğrafi kanon gereği bir "kıta" olarak vasıflandırılıyor. Bu meta-coğrafyanın grameridir ki bütün dünya bu gramer dili ve üslubuyla konuşur. Dünyanın bir koloni haritasının çıkartılmaması Üçüncü dünya ülkelerinin aydın ve entelektüellerinde sağlam ve sahici bağlamda sorgulama disiplininin gelişmemesinden kaynaklanıyor. Soru sormayı bilmeyenler Ortaçağın Habeş kölelerinden beterdir. Soru sormasını bilmezsen, senin kafanın içindeki bütün gizli soruları cevaplandırır ve sen de bu cevaplara göre amel edersin. Soru sormanın hâkimiyetini değil, cevap almanın ezikliğini yaşarsın.

Günümüz modern edebiyatında coğrafya unsuru çoğunluklu olarak şiir metinlerinde turizm ideolojisiyle bağlantılı olarak gündeme getirilmektedir. Seyyahlar ve turistler bir tüketim olgusu olarak algılanmaktadır. Acaba turistler ve seyyahlar gezdikleri coğrafyaya ne kazandırmaktadırlar? Yüzyılımızın iktisat ideolojileri tarafından kutsanmış bu bakireler manzara açıklıklarını giderirlerken (manzaraları tüketirlerken), o manzaraya/coğrafyaya ne gibi ekonomik ve bilimsel katkılarda bulunmaktadır? Düşük yoğunluklu turizm ideolojisi ve bu ideolojinin uçbeyleri seyyahlar bu manzaraları bir mumya [ruhsuz ölü bir nesne] olarak görmektedirler. Memleketlerine dönen turistler ve seyyahlar gezdikleri yerleri tanıtıcı bir makale mi yayınlıyorlar ya da bu konuda bir broşür ya da kitap mı hazırlıyorlar? Hayır! Çoğu kez, atalarına kızıyorlar, bu toprakları/hazinelere üçüncü dünyanın kadir kıymet bilmez insanlarına bıraktıkları için.

Türklerde vatan aynı zamanda vazgeçilemeyen, vazgeçilmesi asla mümkün olmayan, uğrunda ölümlerin dahi göze alındığı bir sevgilidir. Türklerin iki vatani vardır:

üzerinde yaşadıkları coğrafya ve âhiret yurdu. **Yunus Emre**, mistisizm felsefesi doğrultusunda ulûhiyet âlemi âhireti asıl vatanı olarak kabul eder. Fatih'in oğlu **Cem Sultan**, sürgünde iken vatan kokusunu ta ciğerlerinde hissederek can verir. On altıncı yüzyılda **Fuzûlî** "*Edemem terk Fuzûlî ser-i kûyum yârin/Vatanımdır, vatanımdır, vatanımdır, vatanımdır*" derken bile sevgilinin yaşadığı coğrafyayı aynı zamanda kendisinin de yaşadığı bir vatan olarak sahiplenmeye çalışır. Vatanın en uç sınırlarını dahi şiirleriyle destanlaştırarak vatan coğrafyasının haritasını çıkaran şairlerimizden ilki **Namık Kemal**'dir ve Vatan Mersiyesi onun bu konudaki önemli şiirlerinden biridir. **Muallim Naci**, cihanı vatandan ibaret görür. Tevfik Fikret, vatanperver bir edayla oğlu Halûk'a vatanını sonsuza dek yaşatması için nasihatlerde bulunur. **Ziya Gökalp**'ın vatanı Türk illerinin en uç sınırlarına kadar uzanır. **Mehmet Akif**'in vatanı ise ümmetin var olduğu her yerdir.

Ziya Gökalp, "*Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan/Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir; Turan...*" diyerek milliyetçi/turan merkezli ütöpik bir vatan tarifi yapar. Mehmet Akif, vatanı her karış toprağı şehit kanlarıyla sulanmış, sıkılan her karış toprağından şehit kanlarının fışkırdığı beldeler olarak kutsarken İslamî bir duyarlılığı haykırır. **Yahya Kemal** de Avrupa'dan Türkiye'ye dönüşünü Avrupa kültüründen Türk irfanına dönüşünü mektepten memlekete [mektep vasita, memleket gâye] dönüş olarak nitelendirir.

Onaltıncı yüzyıl Fransız **Pleiade** şairlerinden **Joachim du Bellay** (1525-1560), vatanı kanunların, silahların, sanatların ve kendisinin [sütüyle beslenen] bir annesi olarak görür. **Agrippa d'Aubigné** (1552-1630), vatanı çocuklarının kana boyadığı bir anne imajıyla takdim eder. Yine önemli Fransız şairlerinden **Béranger** (1780-1857), vatanını bizlere dünyanın kraliçesi olarak sunar. Eleştirmen ve estetikçi **Sully Prudhomme** (1839-1907) ise, çocuklar annelerini nasıl severse, vatanını öyle sevdiğini beyan eder.²⁵ Edebiyat ile Psikoloji ilişkisi vatan merkezinde işte tam bu noktada belirir. Şairin kendi nefsinden çıkan ve yine kendi nefesine gönderdiği monologlardır bunlar.

Cesetler için coğrafya gerekmemesine rağmen, onların yattıkları yer olan mezarlıkların da birer coğrafyası vardır. Eyüp sırtlarından Haliç'i seyretmekle Zincirlikuyu'nun kıraç topraklarından gözlerine mil çekilmiş âmâlar gibi duran modernizm ideolojisinin icat ettiği apartmanları seyretmek aynı şey değildir. Mezarlıkların bile birer coğrafyası olduğuna göre edebiyatın ve özellikle de şiirin niçin bir coğrafyası olmasın? Her şiirin bir coğrafyası, her coğrafyanın da bir şiiri vardır. Coğrafya, beden iskeleti, şiirse onun ruhudur. Ayrıca her ülkenin delilerinin de coğrafyası çıkarılmalıdır. Bakalım hangi bölgede ne kadar deli çıkmış ve iklim [coğrafya] in bunda etkisi nedir ve ne kadardır?

Şinasi, "*Milletim nev-i beşerdir, vatanım rûy-i zemindir*" diyerek vatanla ilgili erken-globalleşme sayılacak bir tarif getirmişse da buna ilk olarak öğrencisi **Namık Kemal**, **İbret** gazetesinde yayınlanan **Vatan** başlıklı makalesinde "...Hele vatan hudutları aradan kalkmak; insanların hepsi bir cins ve bir terbiyede bulunmak; dünyada bir lisan kalmak; hülâsa, şairin: "*Milletim nev-i beşerdir, vatanım rûy-i zemindir*" sözü

²⁵ Nihat Sami Banarlı, Şiir ve Edebiyat Sohbetleri II, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1982, s. 233-234

herkesin şiarı olmak, bu âlemin bir başka âlem olmasına ihtiyaç gösterir. İnsan için saadet ümidini ittihad-ı umûmî zamanına hasretmekle öteki dünyaya hasretmek arasında fark görülemez. (O kadar ki) İttihad-ı insaniyye nâmına fikr-i vatani ilgaya kıyam etmek, âhirette rahat etmek ümidiyle kendini öldürmek kabilindedir."²⁶ diyerek karşı çıkmıştır.

Tevfik Fikret, de **Şinasi**'nin görüşlerini olduğu gibi benimseyerek "*Toprak vatanım, nev-i beşer milletim... İnsan/İnsan olur ancak bunu iz'anla, inandım*" demiş. **Şinasi** ve **Tevfik Fikret**'e ait bu bakış açıları din, dil, ırk ve coğrafya tanımayan bir dünya görüşünün ürünüdürler. İnsanların figüran olduğu ve mikro düzeyde etnik milliyetçiliğin ve sömürgeciliğin iyice yerleştiği bir dünyada bu görüşlerin aslında hiç bir önemi yoktur. Yerkürede ulusların tarihinde din ve dil ne kadar önemliyse ırk ve coğrafya da o kadar önemlidir ve görülen o ki önemli olmaya devam edecektir. Hâkim modern dünya ideolojisi buna "globalleşme" diyor. Türkçede ise dünya küre biçiminde olduğu için "küreselleşme" diyorlar. Dünya tepsi biçiminde olsaydı muhtemelen "tepsileşme" diyeceklerdi. Yok dünya bir öküzün boynuzları arasında dönüyor olsaydı, kim bilir belki de ona da "öküzleşme" diyeceklerdi. Eski insanların dünyanın öküzün boynuzları arasında döndüğü şeklindeki iddiaları tamamen bir safсата mıdır, yoksa kâinatı okumayla ilgili bir teori midir?

Dünya artık egemen ideolojinin ezici hâkimiyeti altında zorunlu olarak yuvarlaklaşıyor [Siz buna "toplaşma" ya da "top dünya" da diyebilirsiniz, yuvarlak olan bir dünyanın daha da yuvarlaklaşmasının bu kavramla ifade edilmesi kanaatimce daha doğru olur.] ve yuvarlaklaştıkça da Doğu-Batı sorunsalı ortadan kalkıyor ve insan muhayyilesi de globalleşiyor ve gerçekçi olup da kimse imkânsızı istemiyor.

Okullarımızda coğrafya dersleri edebiyatla bağlantılı olarak okutulmalıdır. Dicle ve Fırat nehirlerini anlatan öğretmen, bu nehirlerin edebiyattaki işlevlerini de dikkate alarak anlatmalı ki eğitim sistemi ezbercilikten kurtularak pedagojik bağlamda yeni bir mana ve fonksiyon icra edebilsin. Edebiyatsız coğrafya ideolojisi/bilimi, etkisiz eleman konumuna düşmeye mahkûmdur. Etkisi olmayanların yetkisi de yoktur ve hiçbir zaman da olamaz. Şiir, üzerinde üretildiği coğrafyanın en gür sedalı öfkesi ve kükremesidir.

Anadolu anlatılırken en azından Nazım Hikmet'in "*Dörtnala gelip Uzak Asya'dan/Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan/bu memleket bizim*", Necip Fazıl'ın "*Sakarya, sâf çocuğu, mâsum Anadolu'nun/Divanesi ikimiz kaldık Allah yolunun*", Ahmet Arif'in "*Beşikler vermişim Nuh'a/Salıncaklar, hamaklar/Havva Ana'n dünkü çocuk sayılır/Anadoluyum ben/ Tanıyor musun?*", Yavuz Bülent Bakiler'in "*Ben Anadolu'yum/ Yıllar yılı susuz kaldım, yıllar yılı aç/Şükrederek kalktığım sofralarımnda/Ya soğan ekmek olur, yahut bulamaç*" şiirleri okunarak öğrenciye Anadolu ile ilgili coğrafi /edebî bir bakış açısı kazandırılabilir. Bu bir anlamda coğrafya felsefesinin inşası için bir başlangıç sayılabilir ve coğrafyaya ait bir felsefi disiplinin kuruluşu mutlaka edebî metinler aracılığıyla olacaktır. Coğrafya felsefesinin kuruluşunda şüphesiz ki en etkin rolü şiir üstlenecektir. Coğrafya da bu şekilde ruh ve muhteva içermeyen şekilcilik çizgisinden kurtulacak yeni bir vizyon ve perspektif

---

²⁶ 1. Mustafa Nihat Özön, Namık Kemal ve İbret Gazetesi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 258;
2. Nihat Sami Banarlı, Şiir ve Edebiyat Sohbetleri II, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1982, s. 246

kazanacaktır. Bu yolla niçin bir coğrafya okulu oluşturulamasın? Coğrafya üzerinde şiir kartlarıyla bir kumar oynayalım, belki evrenselliğe bu şekilde ulaşırız.

Klasik ve modern Türk şiiriyle ilgili bir kuram geliştirilecek olursa tarih, sosyoloji, arkeoloji ve matematik gibi mutlaka coğrafyaya da gereksinim duyulacaktır ve bu bağlamda coğrafya bilimine önemli görevler düşmektedir. Yakın bir gelecekte kurulmasını ümit ettiğim geleceğin coğrafya felsefesi fenomenolojik bir coğrafya ontolojisidir. Bu fenomenlerin en önemlisi genelde edebiyat, çok özelde ise etkin bir belirleyici olarak niçin şiir olmasın?... Çünkü şiirin coğrafyaya yüklediği anlam öykü ve romandan daha derinlikli ve daha felsefidir.

Edebiyat ve coğrafyayı diğer sosyal bilimler gibi ötekileştirilerek bastırılmış/sindirilmiş bilimler kategorisi ve sınıfından muhakkak çıkarmak gerekir. Her ikisinin üzerindeki Oryantalizmin örtüsü atılmalı ve görünür kılınmalıdır. Yürek fatihi şairler, coğrafyanın ovalarını dil atıyla geçmeliler ve dağlarını da üsluplarıyla fethetmeliler. Coğrafya da direnmemeli, şairleri kucağına açmalıdır. Her iki disiplinin homojenik yapısı ancak bu şekilde değiştirilebilir. Şiir, statükoyla bir vuruşma alanıdır. Statüko, gücünün kaybedince coğrafyanın da var olan işlevi değişecektir. Coğrafyanın ideolojik gerilimi bu şekilde şiir yoluyla estetize edilecektir.

Kırşehir'in Dinekbağı'nda²⁷ yol vergisini ödeyemeyen köylünün evinin önündeki kayısı ağacının kesilmesi insan psikolojisi ve tarih için ne kadar önemliyse, coğrafya için de o kadar önemlidir ve edebiyat içinse çok daha önemlidir. **A. Kadir'in Ben Bir Kayısı Ağacıym** adlı bu şiiri; toplumbilimcilerin, psikologların, tarihçilerin, coğrafyacıların ve edebiyatçıların üzerinde önemle durması gereken bir şiirdir. Bu şiir bütün disiplinler için küçümsenemeyecek derecede önemli ve orijinal bir malzemedir.

Bir ülkenin dağlarını, denizlerini, ırmaklarını, kent ve kasabalarını kuru, didaktik ve meyyit harita bilgileriyle öğrenciye ezberletmek onları vital ve ruh yönünden eksik bırakmak anlamına gelir. Vitalite ve ruh eksikliği toplumda geometrik insanlar topluluğunun çoğalmasına sebep olur ki bu da muhayyilenin muhakemesizliği sonucunu doğurur. Muhakemesiz toplum, muhasebesiz bir toplum [topluluk] demektir. Modern muammalar gelir sizi istila eder ve çözüm için karışmış yumağı sarışın kedilere teslim etmek zorunda kalırsınız.

Batılılar, Kurtuluş Savaşı sonunda ülkemizden çekilirken acaba hesaplarını kapattılar mı, yoksa bu coğrafyayı sövmeye devam edebilmek için yeni staretajiler mi geliştirdiler ya da geliştirmeye devam ediyorlar? Bu belki de terörizm bahane edilerek alternatif coğrafyalar yaratma sevdasının bir sonucudur. Post-koloniler çok muhtemeldir ki ileride edebiyatçıları aracılığıyla gerçekleştirilmek isteniliyor. Postmodernizm denilen karnı yumuşak ideoloji de bu işin sadece belki de bir sosudur. Birinci dünya ideolojileri tarafından ekonomi, turizm, siyaset ve tarih marifetiyle mumyalanmış coğrafyalar, mumyalanmış yaşamları da birlikte getirecektir. Modernleşme ve globalleşme bağlamında kısmen şekilsizleştirilen üçüncü dünya ülkelerinin yeniden

---

²⁷ A. Kadir'in "Bir Kayısı Ağacı" adlı şiiri, Kırşehir'in Dinekbağı'nda yol vergisini ödeyemeyen işsiz bir vatandaşın evinin önündeki kayısı ağacının kesilip odun yapılarak borcunun ödenmesi (icranın kaldırılması) tahkiye edilmektedir. *A. Kadir, Mutlu Olmak Varken, Can Yayınları, İstanbul, 1994, s. 133-137*

biçimlendirilmesinde ve bilinçlendirilmesinde şüphesiz ki şiir etkin bir görev üstlenecektir. Coğrafya ve tarih incelemelerinde batı dünyası bir koloni oluşturmuş durumdadır. Batının bilgi tekelciliği ve bu konudaki hegemonyası coğrafya ve tarih üzerinde de emperyal üslup doğurmuştur. Bu üslûba direnecek olan tek güç vardır ki o da şiirdir.

Herşeyden önce anlamın coğrafya haritasını çıkarmak gerekir. Kavramların içerisinde batılılar ve doğulular tarafından nasıl doldurulduğu tespit edilmeli ve ortaya konulmalıdır. Oryantalizm ideolojisi yoluyla tahrif ve talan edilen bir edebiyat ile coğrafya karşındayız bugün. Bunda yabancı oryantalistler kadar yerli oryantalistlerin de payı büyüktür. Hatta yerlilerin rolü yabancılardan daha büyüktür.

Divan şiirini mezarlıklar ideolojisine²⁸ dönüştürenler yokoluş projeleri üzerine modern şiiri inşa etmeye çalışıyorlardı. Nihilist rahibeler gibi yabancı pusulalarla Kâbe'yi bulmaya çalışırken mukaddes yerleri kirleten kartpostallıklar için tarih elbette *cehalet acentaları* açacaktır ve onları deşifre edecektir ama kaybeden insanlık olacaktır.

Coğrafyacıların edebiyatı bilmeden kullanmış oldukları haritaların işlevlerini tam olarak anlaması mümkün değildir. Tarihe ve coğrafyaya ruh veren şiirdir. Şiiri olmayan bir tarih ile coğrafya insanlık için büyük bir tehlikedir. Coğrafya; kültürün, tarihin ve şiirin üretildiği anlamsal yoğunluğu olan bir mekândır. Şiir, kültür ve tarih coğrafî yapıya göre şekillenir. Hatta coğrafya, alt ve üst yapıya ait bütün unsurları örgütlendirici bir işleve sahiptir.

Coğrafya, modernleşme süreciyle birlikte şiirin akışına da pek çok açıdan yön vermiştir. Şair için bahçedeki ağaç ne kadar önemliyse, şehirdeki insan da o kadar önemlidir. Çünkü insanların ve ağaçların coğrafî bir temellendirmeden kaynaklanan mistik ve mitik anlamları mevcuttur. Yeryüzünde bütün dinler ve ideolojiler ortadan kalksa bile mistisizm ve mitoloji yaşayacaktır. Her coğrafyanın kendine ait mitleri ve mistisizmi bir çeşit onun kutsallarıdır. Şiir, tarihi ve coğrafyayı güzel gösteren bir çeşit erotizmdir. Dağlara ve nehirlerle her gün bakarsınız da ondaki güzelliği göremezsiniz, fakat onlarla ilgili bir şiir okunduğunda bir şeylerin farkına varır, hislenir ve heyecanlanırsınız.

Eskiden burçların insan mizaçları üzerindeki etkilerinden sıkça söz edilerek kişilik çözümlenmeleri yapıldı. Burç ve yıldızların insan üzerinden etkisi varsa coğrafyanın niçin olmasın? İnsan üzerindeki etki elbette ki onun ürettiklerine de yansıtacaktır. Coğrafya elbette ki sanat ve sanat eseri üzerinde özel bir etki değildir, genel bir etkidir. Elbette ki her coğrafya kendine has özellikleriyle insanları farklı/değişik şekillerde etki altında bırakır ve onların kişiliklerinin oluşmasına önemli katkılarda bulunur. Coğrafya üzerindeki fiziksel etkiler toprağı en yüksek oranda etkilediğinden buralarda yetişen ürünler de farklılıklar arz eder ve insanlar yaşadıkları coğrafyaya göre değişik şekillerde beslenirler. Almanların biraya, Fransızların şaraba ve Kazakların da kımızca olan

---

²⁸ Divan şiirini mezarlıklar ideolojisine dönüştürenlerin başında Oryantalistlerle onların Türkiye'deki doğal ve gönüllü temsilcileri olan bu edebiyatın akademik uzmanları geliyor. Divan şiirini dünyada görünmez kılmaya çalışan Oryantalist ideoloji ile Türkiye'de okunmaz/ anlaşılmaz kılan aydınlanmacı ideoloji [yerli oryantalistler] arasında büyük örtüşme ve konsensüs vardır. *Hasan Aktaş*

düşkünlükleri ancak coğrafyanın etkisiyle açıklanabilir. Bazı büyük sanatçılar biyografilerini/kişiliklerini üzerinde yaşadıkları coğrafyaya borçludurlar.

Coğrafyanın insanlar üzerindeki etkisi tek tek bireylerin özel ve hassas bedenleriyle ilgilidir. İklim her bedende değişik etki ve tepkilere sebep olur. Sıcaklar birilerini bitkinleştirirken, birilerini de coşturur. İngiliz şairlerinden **Keats**, yazın; **Shelly** de ancak güzün çalışabilirmiş. Fransız filozofu **Diderot** da "*Fırtınalı havalarda ruhum çılgınlaşır*" dermiş. **Goethe**, Roma'ya geldiği zaman "Nihayet şimdi doğdum!"²⁹ diye bağırılmış. Bütün bunlar da gösteriyor ki, coğrafyanın insanlar üzerindeki etkisi inkâr edilememekle birlikte sabit de değildir, bilakis son derece değişkendir. Tıpkı aşk ıstırabının birilerinin direncini kaybetmesine ve ölümüne, birilerin ise dinamizm kazanmasına ve hayata bağlanmasına sebep olması gibi. Fuzûlî de aşk ıstırabı çekmekten son derece büyük bir haz almıyor muydu? Hilmi Yavuz da yüzüne en çok hüznü yakıştırmıyor mu? Orhan Veli, bir elinde cımbız, bir elinde ayna ile anti-santimentalist bir tavır ortaya koymuyor muydu?

Her edebî metin bir iletişim coğrafyasıdır. Bu iletişim coğrafyasının ırkı, cinsiyeti, dağları, ırmakları, denizleri ve ovalarının haritasını çıkarmak gerekir ki iletilmek istenilen mesajın yerli yerine doğru bir şekilde ulaşım ulaşmadığı iyi analiz edilebilsin.

Coğrafya ile ırk arasında organik bir bağ mevcuttur. Bu bakımdan coğrafya bağlamında ele alınabilecek konulardan en önemlisi konuyla ilgili üretilen ırk teorileridir. Irkların kültürel yapısı modern dünyada milliyetçilik söylemlerini/ideolojilerini doğurmuştur. Elbette ki bu teorilerin pek çok tartışılabilir yönü bulunmaktadır. Çünkü her teori kendi içinde bir dinamizm barındırdığı oranda acziyeti de ihtiva eder. Medeniyetler varlıklarını ırkî sebeplere borçlu oldukları kadar coğrafi bölgelere ve şekillere de borçludur.

Coğrafi şartlar yeni bir kültürü ve bu kültür de yeni bir insan tipini meydana getirir. Ortaasya'da şekillenen Türk kültürü oradan Anadolu'ya Türklerle birlikte gelmişse de zamanla bu kültür deforme olmuştur.

Charles Peguy, 1909 yılında "*son otuz sene içinde, dünya milattan sonra gelen ondokuz asırdakinden daha fazla değişti*" diyordu. Siyasal, sosyal ve ideolojik yönden hızla değişen bu dünyayı edebiyatçılar, sanatçılar ve literatüristler ne kadar algılayabiliyorlar? Bu bağlamda ne kadar edebî metin üretebiliyorlar ve bu ürettiklerini ne kadar tahlil edebiliyorlar? Bu soruların cevabını vermek hiç de kolay değildir.

Meta-coğrafyanın grameri Oryantalizm ideolojisinin şekillendirdiği bir nesnel coğrafyasıdır. Batılılar kendileri özne konumunda oldukları için üzerinde çalıştıkları ve talan ettikleri coğrafya şekillendirilebilir nesne konumundadır. Doğu ulusları için öncelikle üzerinde durulması gereken "özne coğrafyası" [kendi kendisi olan] dır. Siz tarihte özne rolü oynayamazsanız, birileri sizleri hemen oynayabilecek bir nesne [figür] yaparlar. Bizler üçüncü dünya olarak öteki coğrafyanın nesneleryiz. Birinci dünya [özne/eyleyen/etken] kural koyan, üçüncü dünya ise [nesne/eyleyen/edilgen] kurallara uyandır. Yani her nesne ve eylemin bir öznesi bulunur.

---

²⁹ André Gide, Seçme Yazılar, Çev. Suut Kemal Yetkin, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, İstanbul, 1988, s. 23

Üçüncü dünya, birinci dünyanın [hâkim gücün] ürettiği edebiyatı hecelemeden başka ne yapıyor, kendi kendine yeni edebî türler, yeni stiller, yeni teoriler, yeni metotlar üretebiliyor mu? Hayır! **Yves Lacoste**³⁰ bir kitabında "coğrafya savaşmak içindir" derken ironik bir üsluba sığinsa da bir gerçeği de ifade ediyordu. Dünya coğrafyasında savaşı bizler çıkartmıyoruz, çıkartılan savaşın sadece karşı/öteki/edilgen kutbu, yani figüranları oluyoruz. Figüranlar, sadece kendilerine biçilen rolleri oynarlar.

Bu edebiyat için çok daha geçerlidir. Öznesi kendisi olan uluslar kendi edebiyatlarını üretemezlerse birileri kendilerine nasıl bir edebiyat üretmeleri gerektiğini demokratik yollarla telkin ve dikte ederler. Bu yapacağımız edebiyat da Oryantalizme hizmet etmekten başka hiçbir işe yaramaz. Üçüncü dünyanın ürettiği edebiyat, Batı aldatmacılığının melez bir perspektifsizliğidir.

Coğrafyaya ait teorik bir sanat felsefesi geliştirilebildi mi? Bilindiği gibi coğrafi şartlar, tarihe ve edebiyata yön vermezse bile onlara önemli katkıları vardır. Denizler, ırmaklar, dağlar insanları kendilerine doğru çekerler. Mısır, nasıl Nil nehrinin hediyesiyse; Mezopotamya da Fırat ve Dicle'nin medeniyetlere bir armağanıdır.

Ulusların büyük bir çoğunluğunun şiirinin Akdeniz'den bahsetmesi bu denizin büyüünün insanları kendisine çekmesindedir. Ulusların edebiyata yansıyan estetik zevklerinin ortaya çıkması için dil³¹ ve üslup coğrafyaları üzerine kafa yormak gerekir. Bu konuda **Gaspıralı İsmail**'in "*Öyle bir Türkçe yaratmak istiyorum ki, Boğaziçi'ndeki kayıkçı Kaşgarlı çobanı zahmetsizce anlayabilsin!...*"³² sözleriyle bu konudaki hassasiyetini ve idealini ortaya koyuyordu. Bu yöndeki çalışmalarla Türk dünyası arasında bir iletişim coğrafyası/haritası oluşturulabilir. Zira edebî metinler dil aracılığıyla kurgulanan iletişim haritalarıdır. Edebî iletişim haritaları, üslup coğrafyalarını da özgün bir belirleyici olarak karşımıza çıkarır.

Edebiyat ve coğrafyanın kesiştiği noktada elbette bunları yapmak yeterli olmaz. Bugün dünyada gerek siyasal, gerek ekonomik, gerekse kültürel yollardan kolonileştirilen ülkelerin de sömürge haritalarının çıkartılması gerekir. Böyle bir harita çıkartılacak olursa bu haritanın dışında kalan bir ülke veya beldeye rastlamak herhalde çok zor olacaktır. Ama her ne olursa olsun sömürgecilik haritası çıkartılmalı, birinci dünyanın üçüncü dünyadan neler kaçırdığı ve bu yerleri hangi yöntemlerle sömürdüğü ortaya çıkarılmalıdır. Böyle bir harita edebiyat biliminin de çok işine yarayacaktır.

Hülasa, Türk şiir coğrafyası oldukça geniştir. Klasik şiirin ruhuna yüklenen anlamsal izlek modern şiirin coğrafyasında da yer yer devam ediyor. Şiir coğrafyasını belirleyen şair, şiir ve okuyucu üçgenidir. Şair, coğrafyayı terk etse bile, coğrafya şairi rahat bırakmaz.

---

³⁰ Yves Lacoste, *Dünya Savaşmak İçindir*, Çev. Aysin Arayıcı, Özne Yayınları, İstanbul, 1997

³¹ Türk edebiyatında her şeyden önce lehçelerin haritasının çıkarılması bir zorunluluktur. Sonra bu lehçelerin üzerinde dil ve üslup çalışmaları yapılarak tarih, sosyoloji ve coğrafya üzerinde işlev ve misyonları felsefi bağlamda ele alınarak tartışılmalıdır. Dil kurultayları mutlaka bu alana el atmalıdırlar.

Hasan Aktaş

³² Uğur Kökten, *Türkçe'nin Coğrafyası*, Adam Sanat, S. 81, İstanbul, 1992, s. 24